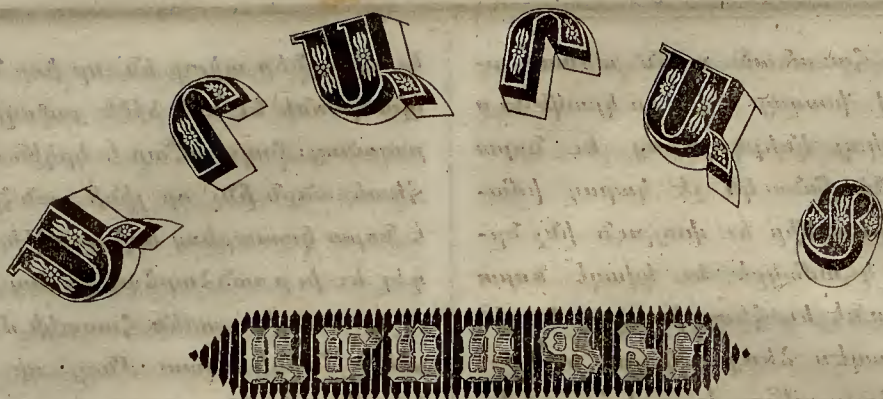

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՏՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԹԻԻ Գ. — ՇՐՋԱՆ Թ.

1876

ՏԱՐԻ Ը. — ԱՊՐԻԼ 30

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԽՆԴՐՈՅ ՄԷՋ.

Ազատութիւնը թէ՛ ըստ կրօնականին լինի՝ թէ՛ ըստ քաղաքականին լինի եւ թէ՛ ըստ սեռականականին լինի՝ երբ անհրաժեշտ եղած բարեխնամ եւ սահմանափակ դրից մէջ ապահովեալ չէ՝ հետեւանքն անշուշտ վնասակար՝ ծայրայեղ եւ վտանգաւոր արդիւնք կարտադրէ:

Առանց մանրամասնելոյ ազատութեան բաղմատեսակ պայմանները՝ որ տեղական կարեւորութեանց եւ դանազան հանգամանաց համաձայն կարգադրեալ եւ ապահովեալ պիտի լինին, եթէ էլական կամայ ուղղութեամբ եւ կոստանդական հապախարդ թոյլատրուած է եւ կ'աշտպանվի, երբէք մի յուսար այնպիսի ապստամբական շնորհիւ իրական

օգուտ՝ ընդհանրաշահ ուղղութիւն եւ յառաջագիմութեան բարի արդիւնք վայելի:

Այսպէս պէտք է խմանալ ապստամբականութիւնը ամեն ժամանակ՝ ամեն տեղ եւ կողմ՝ եւ ամեն տեսակ պարագայից եւ խնդրոց մէջ:

Իսկ ճշմարիտ՝ բանաւոր եւ բարեխնամ ազատութիւնը՝ ինչպէս կարեւոր եւ անհրաժեշտ է, նոյնպէս գրեթէ միշտ եւ հանապազ եւ ամեն պարագայից եւ խնդրոց մէջ կարող է օգտուէտ եւ արդիւնաւոր լինել:

Անշուշտ ազատութիւնը ամեն մարդոյ համար բնական է, եւ ծնած օրէն կը ձգտի դայն ունենալ եւ վայելել ցվերջըն պաշտպանելով:

Սակայն ներելի է մի թէ՛ եւ ի՞նչ օգուտ կը երէ եթէ նոյնպիսի բնական ձգտման մէջ ըստ կամայական թողութիւն ամեն մարդ: Ներելի է արդեօք զօթողութիւն մանկան՝ որ ինքեան պատահած

եւ աչքին հաւանած ամեն տեսակ առարկայով խաղայ. չէ՞ որ կրակն եւս մի առարկայ կներկայանայ եւ նորա զօրութիւնը մանուկն չէ կարող իմանալ, բայց կարմիր եւ փայլուն ինչ նրկատելով՝ կհամակրէ եւ կվազէ նորա մօտ՝ որ բռնէ եւ հետը խաղայ, եւ չէ՞ որ անմիջապէս ձեռքն կայրի եւ կվրնասուի: Բայց պէտք է ասել՝ որ մանկան ազատութիւնը այսպիսի պարագայի մէջ կը բռնաբարուի եթէ իւր ազատ կամաց չը յանձնուի:

Այսպէս եւս պատանին ինքնին մինչեւ որ չսովորի՝ կարող չէ բարին եւ չարը որոշել, օգուտը եւ վնասը նկատել, եւ ազատութիւնը յարգելով եթէ ներուի նմա ըստ կամացն շարժել, չէ՞ որ ինքնին ձգտումն ունի մարմնոյն ախորժելի եղածին հետեւել, եւ եթէ մի չար ընկերի եւս պատահի՝ ո՛ր կերթայ նորա վախճանը: Բայց պէտք է դարձեալ ասել՝ որ պատանւոյն կատարեալ ազատութիւնը պիտի յարգուի, եւ վախճանը ինչ կլինի:

Նմանապէս նաեւ երիտասարդն՝ նկատելով նորա (երիտասարդական) կենաց շրջանը՝ որչափ տաքարիւն եւ եռանդուն լինի, այնչափ եւս դիւրագրգիռ եւ պատրաստ է ամեն բանի անձնանուէր եւ կամ ձեռնամուխ լինելոյ, բայց որչափ որ անփորձ է կամ խրատատուէ՝ զուրկ կը գտնուի՝ միթէ հնար է նորա գործողութեանց մէջ յաւէտ կամ գէթ ըստ մեծի մասին օգուտ եւ բարիարգիւնք արտագրեալ տեսնել, եւ եթէ ամեն բան ինքնին փորձուելով ուսանի՝ որչափ կենք եւ հարստութիւն

եւ միջոցներ պետք են՝ որ իւր նպատակին հասնի՝ եւ այն եթէ յաջողի եւ կարողանայ: Բայց պէտք է կրկին ասել՝ որ հետեւանքն ինչ որ լինի՝ անհրաժեշտ է նորա կատարեալ ազատութիւնը յարգել եւ իւր սանձարձակ կամաց թողուլ:

Վերջապէս՝ ամեն հասակի մէջ եթէ ամեն մարդ ազատ մնայ՝ զի ինչ որ խելքն փչէ՝ ինչ որ սիրտն ըղձայ՝ միանգամայն ինչ որ տեսնէ՝ ինքնին կատարէ, — ոմն առանց ուսած լինելոյ՝ ժամագործութիւն անելով, միւսն հիւսնութիւն միայն ուսած լինելով՝ աշխարհագրութիւն դասախօսելով, եւ այլ ոմն «սկսեալ» գրել եւ կարգալ իմանալով՝ եւ առանց հմտանալոյ դիտութեանց ամենայն կամ մեծագոյն մասին եւ ճիւղից մէջ՝ իւրաքանչիւրին վերայ ճառախօսել յանգնելով, կամ թէ զօ. թըւաբանութեան մէջ միայն լիակատար հմտութիւն ունենալէն եւ այդ առարկայի համար եւս Գոթլեօք կոչուելէն խրախուսուած կամ վստահութիւն առած՝ աստուածաբանական՝ եկեղեցական եւ պատմական եւլն. խնդրոց վերայ վիճաբանել երեւակայելով եւ յանձնապատան դիտողութիւնք արձակելով, — պէտք է ներել ամենուն՝ իւրաքանչիւրին եւս ազատութիւնը յարգելով, եւ պէտք է վերջապէս ասել՝ որ Կապուսալ ապառնիւնը այսպէս կպահանջէ եւ այսպէս պիտի գործադրվի:

Գուցէ կան պարագաներ՝ որ սանձարձակ ազատութիւնն մի կոռսակցութեան համար կարեւոր եւ օգտաւէտ է, սակայն պատկանութեան Ռոյն Կապուսալն զԿապուսալն ընթացքը յիշե-

լով՝ դարձեալ ներելի՝ պիտի լինի մէկը շինելոյ համար միւսը քանդել, եւ այս աղատութեան շնորհ պիտի համարուի:

Զեղծմանքն ո՛ւր՝ ինչ բանի մէջ եւս լինի եւ ո՛վ որ գործէ՝ երբ ուղիղ բանավարութեան՝ ընդհանրաշահ ուղղութեան եւ ընկերական աշխարհի օգտին հաւասար արդիւնաբերութեան դէմ՝ կը մեղանչէ, երբէք եւ երբէք օրինաւորութիւն չկրնար համարուիլ, եւ աղատութեան անուամբ զայն գրողմելով՝ պիտի արդարանայ:

Կներելով մեր յօդուածը՝ պէտք է նշկատել տամք՝ զի ի ներկայս ո՛վ որ «*պարտաւորութիւն*» քարոզելով եւ ընդ դէմ բարեխնամ աղատութեան մեղանչելով՝ իսպառ ազատ եւ սանձարձակ հրատարակութեամբք առանց երբէք ուսած եւ հմտացած լինելոյ՝ մեծաւ յանդգնութեամբ մանաւանդ *կրօնական ծանր միանգամայն լուծ խնդրոյ մէջ* կերեւակայէ՝ ճիշտ եւ ուղղափառ հասկացողութիւն ունենալ, օրինաւոր գաղափարներ կազմել, օգտաւէտ դիտողութիւնք հրապարակել, ի պտղոյն ճանաչողութեան ծառոյն նման՝ նոցա արտագրած եւ օտարէն իմորեալ կամ պատուաստեալ նստառակ եւ գաղափարներն բաւական եւ շատ բաւական են զինքեանս ճանաչեցնելոյ համար, եւ այժմէն շատ պարզ կտեսնուի՝ զի յանուն երեւակայական աղատութեան սնապարծելով կամ պաշտպանուելով ինչ որ կգործեն եւ կիսօրին՝ խիստ վնասակար եւ վտանգաւոր հետեւանք պիտի ունենան, որովհետեւ չգիտեն զինչ խօսին. յորոց ընդհանրութիւնն պարտաւոր է միշտ ըղ-

գոյշ մնալ՝ ինչպէս որ ցարդ մնացած է:

Որ ունիցի ականջս լսելոյ՝ լուիցէ:

Վ. Ե. Մ.

ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԻՈՅ.

Եթէ ամենայն բան հոգւոյ հետ կը մեռնի, ո՞վ ուրեմն ամենայն դարուց եւ աշխարհաց մարդիկները հաւատացուցած է՝ թէ իրենց հոգին անմահ է: Ուստի՝ կարող էր մարդկային ազգը ըստեղծել անմահութեան այս տարօրինակ գաղափարը: Մարդկային բնութեանէ այդպէս օտար զգացումն միթէ կարող էր տեղի ունենալ աշխարհի վերայ՝ եթէ մարդս ստեղծուած լինէր միայն իւր զգայարանաց պաշտօնը կատարելու համար: Վասն զի եթէ մարդս անառնոյ նման առժամանակեայ ստեղծուած է, հոգւոյ անմահութեան գաղափարը բոլորովին անծանօթ պիտի լինէր իրեն, կամ եթէ յեխէ շարուած մեքենաներու նման պիտի ապրէին մարդիկ միայն զգայական երջանկութիւն վայելելու համար, կարող էին արդեօք մտաբերել կամ գտնել իրենց մէջ այնպիսի ազնիւ զգացումներ եւ վսեմ գաղափարներ: Սակայն այդ գերբնական գաղափարը ընդհանուր մարդկային ազգի գաղափար դարձած է՝ չնայելով զգայարանաց ներհակ լինելուն, որով մարդըս կենդանեաց պէս տեսականապէս բոլորովին կմեռնի:

Այս զգացումը, որ պիտի չունենար հնարող մը այս աշխարհի մէջ՝ համաշ-

խարհական համակրութիւն ունեցաւ ամենայն ազգերէն, սկսեալ ամենալայրենիներէն մինչեւ ամենէն լուսաւորեալները, թէ՛ բարեկիրթներու եւ թէ՛ անկիրթներու մէջ, թէ՛ անհաւատարիմ եւ թէ՛ օրինաց հնազանդ մարդոց մէջ:

Մարդկային ազգի ընդհանուր ընկերութիւնը, զմեզ իրարու հետ կապող օրէնքները, քաղաքական կենաց ամենախիստ եւ անխախտելի պարտաւորութիւնները, բոլորն ալ ապագայի մը հաւանականութեան վերայ հիմնուած են: Ուստի եթէ ամենայն բան մեռնի մարմնոյ հետ, պէտք է որ աշխարհս ուրիշ օրէնքներ ընդունի, ուրիշ բարք, ուրիշ սովորութիւններ եւ ամենայն բան գլխովին կերպարանափոխուի երկրիս վերայ: Արդարութեան, բարեկամութեան, պատուոյ, անկեղծութեան եւ երախտագիտութեան սկզբունքը ուրեմն սոսկ հասարակաց մարդութիւններ են: մեք բան մը պարտական չենք մարդոց, որ ոչինչ են, եւ որոց հետ չունիմք հասարակաց յոյս մը կրօնի եւ յուսոյ, որոնք անդունդը պիտի գլորուին, եւ գուցէ այժմ եւս չկան: Զաւակ, հայր, բարեկամ, ամուսին քաղցր անունները ուրեմն թատրոնական դերեր են եւ չնչին տիտղոսներ զմեզ խաբելու համար, քանի որ այն բարեկամութիւնն ալ, որ առաքինութենէ յառաջացած է, տեւողական կապակցութիւն չէ. քանի որ մեր նախորդները այլ եւս չկան: մեր զաւակունքը մեզի չպիտի յաջորդեն, վասն զի ոչինչը՝ յոր պիտի դառնամք օր մը՝ չունի յաջորդութիւն. ուրեմն պսակի սուրբ ընկերակցութիւնը

անսնանական միաւորութիւն է, յորմէ այլանդակ ու պատահական գոյացութեամբ մեզ նման արարածներ կյառաջանան, որոց մեր հետ ունեցած կապակցութիւնն դարձեալ ոչինչ է:

Ինչէ՞ն է որ իրարմէ այդչափ տարբեր մարդիկ բնութեամբ, կրօնքով, երկրով, զգացմամբք, շահով եւ նոյն իսկ դէմքով, որ հազիւ մի եւ նոյն ցեղի մարդիկ կհամարուին, ամենքն ալ միաբերան կհաւանին հոգւոյ անմահութեան վերայ եւ կուղեն լինել անմահ: Այս դաւաճանութիւն մի չէ. վասն զի ի՞նչպէս կարելի է զանազան երկիրներու եւ դարուց մարդիկը իրարու հետ համաձայնեցընել: Այս կրթութեան նախապաշարումն չէ. վասն զի կենցաղավարութեան կերպը, սովորութիւնները, կրօնքը, որոնք սովորաբար նախադաշարման հետեւանքներն են, ամենայն ազգաց մէջ յար եւ նման չեն. իսկ անմահութեան զգացումը ամենուն ընդհանուր զգացում է: Այս ազանգ չէ. վասն զի բաց յայնմանէ՝ որ ընդհանուր հաւատք է աշխարհի, այս վարդապետութիւնը իրեն գլխաւոր կամ պաշտպան ունեցած չէ. մարդիկ իրենք իրենցմէ համոզուած են անմահութեան վերայ եւ կամ ինքնին բնութիւնը առանց ուսուցչի օգնութեան զայն սովորեցուցած է իրենց, եւ միայն ի սկզբանէ աշխարհի յորդանոց յորդիս անցած ու յարատեւակ գոյութիւն մի ունեցած է երկրի վերայ: Առտնին ժամանակագրութիւնը կամ պատմութիւնը եւ մեր նախնեաց յաջորդութիւնը ուրեմն ցը-

նորք են միայն՝ քանի որ մեր պատերը
չկան եւ թռուներ պիտի չունենամք։

Անուան եւ սերնդոյ վերայ խնամք
տանիրը ուրեմն ընդունայն է. երեւելի
մարդոյ յիշատակին ընծայուած պա-
տիւը ուրեմն մոլորութիւն է. վասն զի
այլանդակ բան է չեղածը յարգել. ու-
րեմն գերեզմանօրհնէքը հասարակաց
ցնորմունք է. մեր հարց եւ բարեկա-
մաց ածիւնը՝ հովին տալու չնչին փոշի է
եւ մէկուն ընաւ չպատկանիր. մեռե-
լոց վերջին դիտաւորութիւնները, որ
ամենէն բարբառոս ազգաց մէջն ան-
գամ սրբազան համարուած են, ուրե-
մն խորտակուող մեքենայի մը վերջին
հնչիւններն են. օրէնքները ուրեմն ան-
դգայ ստրկութիւն են. թագաւորք եւ
կայսերք ժողովրդոց թուլութենէ ծը-
նունդ առած ուրուականներ. արդա-
րութիւնը խոջնդոտն մարդկային ազա-
տութեան. ամօթխածութիւնը նախա-
պաշարումն եւ խղճի ընդունայն տագ-
նապ՝ պատիւն ու առաքինութիւնը
ցնորք. անառակները, հայրասնականե-
րը, չարագործութիւնները — բնութեան
խաղեր եւ օրէնսգրաց քաղաքականու-
թենէ հնարուած անուններ։

Ի՞նչ հրէշ է Աստուածութիւնը, ե-
թէ ամենայն ինչ մարդոյ հետ կիւրջա-
նայ, եւ եթէ այս կեանքէ զատ յու-
սալու ուրիշ բարիք եւ չարիք չկան.
Ուրեմն պաշտպան է նա նենգաւորաց
եւ ամբարշտաց, ամենասարսափելի ե-
ղեռնագործութեանց, հալածիչ անմե-
ղութեան, պատկառանայ, բարեպաշ-
տութեան եւ ամենամաքուր առաքի-
նութեանց. Ուրեմն չարութեան փոխա-

նակ՝ վարձ, եւ առաքինութեան՝ պա-
տիժ կհաստուցանէ. Անկրօնը ի՞նչ աս-
տուած իսաւարի, տկարութեան, ան-
կարգութեան եւ անօրէնութեան կյոյա-
նայ մոռցը մէջ։

Միթէ Աստուծոյ մեծութեան կիւայե-
լէ՞ իրեն ստեղծած աշխարհը թողու-
ընդհանուր անկարգութեան մէջ, որ-
պէս զի անխրաւութիւնը յաղթէ ար-
դարութեան, անմեղը զրկէ անխրաւին,
հայրը անբարոյական որդւոյ փառասի-
րութեանը զոհ լինի, էրկի մը բարբա-
րոս ու անհաւատարիմ կնկան հա-
րուածոց տակ մեռնի. Իւր մեծութեան
բարձրութենէն անհեղեղ հանգստու-
թեան ետեւէ կլինէր անշուշտ՝ եթէ այս
տխուր պատահարաց մէջ չխառնուէր.
Աստուած մեծ եղածին համար՝ կլինէր
ուրեմն տկար, կամ անխրաւ կամ բար-
բառոս. իսկ մարդիկ իրենց փոքրու-
թեան համար կրնային անառակիւ ա-
ռանց մեղաց կամ լինիլ առաքինի ա-
ռանց արժանեաց։

Եթէ ընաւ ապագայ չկայ՝ Աստուծոյ
իմաստութեան արժանի ինչ դիտաւո-
րութիւն կրնար զինքը շարժել մարդոյ
արարչագործութեանը. Ի՞նչ, միթէ նոյն
դիտաւորութիւնը ունէր մարդոյ նկատ-
մամբ, ինչ որ ունէր անասունները
ստեղծելով. Մարդս, այս աղինիւ էակը,
որ իւր մէջ այնչափ վռնմ մաքեր կյոյ-
ղանայ, այնչափ ընդարձակ ցանկու-
թիւններ եւ բարձր զգացմունքներ ու-
նի, որ ընդունակ է սիրոյ, ճշմարտու-
թեան եւ արդարութեան, — մարդ կա-
սեմք, որ միայն ընդունակ է ուրիշ բո-
վանդակ արարածոց մէջ՝ հաստատուն

բաղդ կամ նպատակ ունենալ, ճանչնալ եւ սիրել իւր հոգւոյ հեղինակը. մարդս ուրեմն ստեղծուած է այս աշխարհի համար, քանի մի օրուան համար, ա- նասնոց նման չնչին զբաղմունքներով ու զգայական զուարճութիւններով կեանք անցընելու համար, եւ այնպէս անարգ դեր խաղալով պիտի հասնի իւր նպատա- կին. այս աշխարհ եկած է ուրեմն այդ- պէս ծիծաղաշարժ ու կարեկցութեան արժանի տեսարան ընծայելու համար. իսկ անկէ վերջը պիտի իյնայ նոյն ոչն- չի մէջ առանց բանի մը գործադրելու իւր այս ընդարձակ միտքն ու վսեմ սիրտը, որ իւր գոյութեան հեղինակը իրեն տուած է: Ուր կմնար այն ատեն ստեղծողին իմաստութիւնը, որով այդ- պիտի մեծ գործ ըրած պիտի լինէր առ- ժամանակեայ պայմանադրութեամբ. ստեղծած պիտի լինէր մարդս աշխարհի վերայ իւր զօրութեան ծաղրական փոր- ձը ընելու համար, կամ իւր անգործու- թիւնը սփոփելու համար այս տեսարա- նի բաղմակերպութեամբ:

Անպարշտաց աստուածը ուրեմն մեծ է անոր համար՝ որ մարդէս աւելի անի- րաւ, կամազնաց եւ անարգ է: Եթէ ան- կրօնից սկզբունքը ընդունիմք հոգւոյ անմահութեան նկատմամբ, ամբողջ տի- եզերքը կ'իյնայ սարսափելի տարտարոսի մէջ, եւ ամենայն բան կ'առաւելի երկրի վերայ. մեղաց եւ առաքինութեանց գաղափարները կ'օճնչանան եւ ընկերու- թեան անխախտ օրէնքները կը ջնջուին. կենցաղավարութեան բարեկարգութիւ- նը կ'կորչի եւ փէրդութեանց ու կայսերու- թեանց կառավարութիւնը կ'խանգա-

րուի. քաղաքական մարմնոյ ներդաշ- նակութիւնը կտապալի եւ մարդկային ազգը անզգաներու միաւորութիւն, բարբարոսներու, անպարկեշտներու, մո- լիններու, խաբեբաներու եւ անառակ- ներու ժողով կդառնայ, որոց օրէնք կը լինի ոյժը, իսկ սանձ իրենց ցանկու- թիւններն ու իշխանութեան երկիւղը, անկրօնութենէ եւ անկախութենէ դատ ուրիշ կապ չլինէր մէջերնին՝ եւ իւրա- քանչիւր ոք կդառնայ մէյմէկ աստուած:

Անկրօնից աշխարհը այս է, եւ եթէ մէկը այսպիսի սարսափելի հասարակա- պետութեան նախագծին կհաւանի, այն- պիտի արժանի է տեղ մը անոր մէջ ունենալու:

(Մատեն.)

Թարգմ. ի Գաղղիականէ

ՀԱՅԳՈՐԴԻ.

ՍՈՒՐԲԵ ՊՕՂՈՍ.

Հասկացնելու համար թէ ո՞րն էր ի Վախտիանութենէ սահմանուած քարո- ղիչը մարդկային իմաստութիւնը ամաշա- ցնելու համար, աղէ ըսեցէք անոր նկա- րագիրը:

Երեք բան սովորաբար կ'նպաստէ որ եւ է ճարտասանը ակնորժելի եւ ազգոյ ընե- լու. նախ՝ խօսողին անձը, երկրորդ՝ ճա- դուած իրաց գիղեցկութիւնը եւ երրորդ՝ զանոնք բացատրելուն ճարտարութիւ- նը: Այլ ասոր պատճառը բացայայտ է. զի ճարտասանին ունեցած յարգութիւնը նպաստաւոր ուշադրութիւն մը կ'պատ- րաստէ, գեղեցիկ բաները մարդոյ միտքը

կսնուցանեն, իսկ հաճոյական կերպով բացատրելուն ճարտարութիւնը՝ մեղմով կսերմանէ զանոնք մարդկային սրտից մէջ:

Բայց քննելով առաջադրեալ քարոզչի մեղ ներկայանալուն կերպը՝ կրտսսնեմք՝ որ նա այս գեղանի յաակութիւններէն մէկն ալ չունի: Այլ նախ եթէ նորա արտաքին կերպը քննելու լինիմք՝ ինքնին կիսատովանի որ վսեմ կերպարանք մի չունի, եթէ կենաց պայմանը քննէք՝ աղքատիկ է և անարգական. վասն զի ձեռագործ աշխատութեամբ հարկադրուած է հայթհայթել կենաց պիտոյքը. ուստի զիւրաւ կրնաք մակաբերել թէ որչափ անարգ պիտի թուէր նորա անձնաւորութիւնը:

Ի՞նչ քարոզիչ է այդ, քրիստոնեայք, այնչափ ազգեր դարձնելու համար:

Գուցէ իւր քարոզած վարդապետութեան չափազանց գեղեցկութիւնը և հաւանողականութիւնը այս անարգ մարդոյ վարիը աւելցուցած լինի: Ո՛չ, ո՛չ, բնաւ այդպէս բան մի չկայ. նա կասէ թէ իւր խաչեցեալ Վարդապետէն զատ՝ ուրիշ բան չգիտէ. այս ինքն թէ չգիտէ այնպիսի բան մի՞ որ զմարդ զրգուէ կամ գայթակղեցնէ, անմիա և անհետեթ իրողութիւն մը համարուի:

Ուրեմն ի՞նչպէս կ'յուսայ իւր ունկընդիրները համոզել:

Ով մեծդ Պօղէ, եթէ սովորեցուցած վարդապետութիւնդ այդչափ օտարոտի է և դժուարիմաց, զոնեա խօսակցութեան աւելի քաղաքավար կերպ մի բանեցուր, աւետարանիդ տղեղ կերպարանքը ճարտասանութեան ծաղիկներով պճնազարդէ, և անոր խստութիւնը պերճախօսու-

թեանդ շնորհիւ մեղմէ՝ և քաղցրացուր: “Աստուած ո՛չ անէ, կպատասխանէ այս մեծ մարդը, Աստուածորդւոյն իմաստութեան հետ մարդկային իմաստութիւն խառնել. վարդապետիս կամքն է որ խօսքերս նոյնչափ խիստ լինին, որչափ ըրած վարդապետութիւնս ալ անհաւատալի բան մի կ'թուի, : ”

Ամենևին չզարմանամք, քրիստոնեայք, գիտնալով որ Առաքելոյն խօսքը թէպէտ պարզ է, բայց իմաստները անտուածալին են:

“Նա արդարեւ ճարտասանութիւն չգիտէ, փիլիսոփայութիւնը կարհամարհէ, բայց անոնց տեղը կրննէ ինքնին Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս: ”

Գեղեցկախօսութեան այս տգէտ մարդը, իւր խիստ խօսակցութեամբ և օտարաբան ոճով կերթայ փիլիսոփայից և ճարտասանից մայր քաղաքակրթեալ Յունաստանը, և չնայելով աշխարհի ընդդիմութեանը՝ աւելի եկեղեցիներ կ'հաստատէ քան եթէ Պղատոնը աշակերտներ հաւաքել կարողացած էր իւր աստուածային կարծուած ճարտարախօսութեամբը:

Աթէնքի մէջ զՔրիստոս կ'քարոզէ և ատենակալներէն ամենէն գիտնականը արիստադոսաց ատենէն մեկնելով՝ այս բարբարոսին դպրոցը կ'գրուի: Սա յոտս Փրկչին կտապալէ Հռովմական հնձոց մեծվայելչութիւնը ի դէմս փոխանակի բղեշնին և դատաւորները, որոց առջև զինքը ի վկայութիւն կոչած էին, իւրեանց ատենից մէջ կ'ողագնէ: “Նոյն իսկ Հռովմ” նորա ձայնին կլսէ, և օր մը այս քաղաքամայրը Պօղոսին իւր քաղաքա-

ցւաց ուղղած մէկ թուղթը աւելի յարգի
կհամարի բան իկիւրոնէն լսած հռչա-
կաւոր ճառախօսութիւնները:

Ի՞նչ է արդեօք ասոր պատճառը, քը-
րիստոնեայք: Այսին դէպքերը հնարք-
ներ ունի համոզելու թէ՛ Յունաստանը
ուսուցիչ չէ, և չօովմ բան չէ սով-
րած: Այն գերբնական զօրութիւնը, որ
ի վեր ուղղել կ'աջողի մարդկային մշտ-
քերը, զոր հպարտները կ'արհամարհեն,
այն զօրութիւնը սփռած խառնուած է
նորա խօսքերուն վսեմական պարզու-
թեանը հետ:

Եւ ինչպէս դաշտի մէջ վազող մեծա-
սաստ գետը տակաւին իւր հետ կ'ունե-
նայ այն սաստկազին և բուռն զօրու-
թիւնը, զոր առած էր լեռներէն, յորոց
կազմին, նոյնպէս սրբոյն Պօղոսի գրուա-
ծոց մէջ պարունակուած երկնաւոր ա-
ռաքինութիւնը՝ նոյն իսկ ոճի պարզու-
թեանը հետ կ'ապահովանէ այն երկնային
զօրութիւնը, յորմէ իջած է:

(Պատմ.)

Թարգմ. և զաղարկում

ՀԱՅԿՈՐԴԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՃԱՆԱԳԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵԳԻՊՏՈՍ

Յառաջնունն տուաք հատորի զանցս
ճանապարհորդութեան մերոյ ի Վոստանդ-
նուպոլիս, ընդ քաղաքսն վաճառաշահս
և հայաժողովն, ընդ որս անցանել կայր

մեզ ի Կարնոյ ցՏրապիզոն, յորս մար-
դասիրեցաք ի մերայնոց. և զոր անդ ի
մայրաքաղաքին զհամազգեսաց մերոց մի-
մեանց հակառակ կուսակցութիւնս մաս-
նաւորաց հայորերւոյն, և զօմանց հոգե-
ւորականաց ըստ Ազգիս անբաղդութեան
վիճակելոց եկեղեցւոյս մերոյ, զորոց շատ է
յառաջնունն ընթիւնուլ գլխի:

Աստանօր կարգեմք զանցս ճանապար-
հորդութեան մերոյ ի Վոստանդնուպոլսոյ
յեզիպատս ընդ Վարդանէլեան նեղուց,
ընդ Հելէսպոնտոսն կոչեցեալ. ընդ որ
Մարմարայի Միջերկրական խառնի ծով.
ընդ որ և մէք նաւեցաք ի Օմիւռնիա, և
անտի յԵզիպատս յԱղէքսանդրիա, ուր
ի հնունն երբեմն մերս Խորենացի յու-
նականն ընթացեալ զհետ բարձրաւոր, յոր-
մէ և անդր ի Վահրիէ՝ անյաջող հողմով
նստարկութիւն ընդ Վիզոն, որ ոչ սա-
կաւ նեղեաց զմեզ յիւրում նուազու-
թեան ջուրց, զի ժամանակ տեղատուութեան
էր այնորիկ:

Կարի ցուրտ էին տուրքն, յորժամ
յերկուսն Աոյնմբերի 1853 ամի, ճանա-
պարհ երաց շողեմաւն ի Վոստանդնու-
պոլսոյ ընդ ծով Մարմարայ. գիշերն ող-
ջոյն ընթանայր սրընթաց և խորտակեր
զալիս ջուրցն մկանանց գիզելոց զառաջ-
եաւ ի շնչելոյ հողմոցն ցրառութեան:

Յառաւօտել գիշերոյն խաղաղանայր
նաւն ի նեղուց անդր Հելէսպոնտոս, ուր
քաղաքն կոչեցեալ Չանաքզալէ, յարե-
ւելից ծովուն Ասիական կողմանն. և ա-
հա զի զան ի նաւ անդր նաւաստիք մա-
կուկաց, որք բերէին ոմանք ճանապար-
հորդ, այլք վաճառս և կէսք կերակուրս
ի վաճառել:

Հազիւ յապաղեցաւ աստ շոգենաւն տալ և առնուլ վաճառս. ուստի ապա նաւեցաք առանց հողմոց բռնութեան ընդ նեղունցն որ իջանէր ի հարաւ կոյս, յորում երկուստեք մերձ էին ցամաքն լեռնոսք և անտառոց ծառովք կանաչացեալ իբրեւ յաւուրս ամարայնի. — Երշեպեղագոսն էին այսոքիկ, հարկւրաւոր կղզիք ի ծովու մերձաւորք իրերաց ո՞ր դիւր և ո՞ր սեպացեալ բլրովք. ընդ երեկս անձրեւէին երկինք. երեսք հաստատութեան էին մրկալեցք. զի իբրեւ ի գարնան առանց հողմոյ խաղային ամպք ի հաստատութեան, և ընդհանուր անձրեւէր: Գիշերն ողջոյն միգապատ էր երկինք. բայց շոգենաւ մեր աներկիւղ իբրեւ ի գետ հերձանէր զջուր և արագ արագ չափէր զերկարութիւն Եդեան ծովուն: Օրիններորդ ժամաւ հազիւ թէ շեթք անձրեւաց բերէին զքուն ծանրացելոց աչաց յաւէտ յընդդիմահարութենէ գործնաց նաւուն իբրեւ յահլղ կռանահարութենէ դարբնոցաց:

Չև անցեալ գրեթէ ժամս երկուս, դադարեալ էին ամենայն շունչէնք, և նաւն խարսխեալ ի ծովու ի հանդիպոյ Օմիւռնիոյ յընդարձակ նաւահանգստին, յորժամ բացան աչք մեր և գտաք զմեզ ի յունական սահմանին. և ընդ արշալոյսն առաւօտու շրջապատեցին զնաւն մակոյլք քաղաքին թափել զբեռինս: Ի խրճան անդ բազմութեան նաւորդաց ծանօթս ետ յանկարծ նախածանօթն իմ Յովհաննէս Մարկոսեան եկեալ ընդ առաջ մեր ի կողմանէ Գաբրիէլ Եպիսկոպոսի Եռաջնորդին Եդիպոսի, որ ըստ հրաւիրանացն մեզ իշխանացն Գա-

հիրէի մնայր գալստեան իմում անդ ի Օմիւռնիա, ընդ որում ելեալ ի նաւէ, գնացի յողջոյն Եռաջնորդին:

Այլով աստ ի Օմիւռնիա շաբաթ մի ողջոյն, հիւր եղէ ի տան Ստեփաննոսի Խալֆայեանց մեծի իշխանին, ուր ոչ սակաւ տեսաք մարդասիրութիւն և ի մերայնոց ամենից ծանօթից և անծանօթից:

Եպա ի կիւրակէի աւուր ընդ երեկս մտաք աստի ի շոգենաւ ընդ Գաբրիէլ Եպիսկոպոսին. ոչ սակաւ ուղեկիցք եղեն մեզ ի քաղաքացւոցն մինչ ի նաւանդր. որոց տուեալ ողջոյն հրաժարական, մեկնեցաք ի նաւահանգստէն ի կէս ժամու գիշերոյն, յորում փոքր ինչ խրճովէր ծովը:

Ընդ ճանապարհն ողջոյն թուէր մեզ ի դարնանային աւուրց մտանել յամալայինն. զի ի չորեքշաբաթի աւուր յորում ելաք ի ցամաք յԱղէքսանդրիա, շոգ սաստիկ կալաւ զմեզ, մինչ ի նաւանդր ոչ ժուժիւ մեզ կալ ի հանդերձ ձմերայնի:

Եստ յամեցաք զաւուրս չորեքտասան. յորս ազգային գործոց ընթացիցն կամեցեալ խնամ ցուցանել Եռաջնորդին, փոխեաց զհին գործակալս եկեղեցական կալուածոց. և յառաւելն յառաջընթացութիւն վարժատան Եզգայնոց տեղւոյն՝ կարգեաց վարժապետ ի նմին զՅովհաննէս Մարկոսեան Օմիւռնացի եղբաւն ընդ մեզ, որ չգիտելով Հայերէն դպրութիւն, խոստանայր գաղղիական լեզուի օժանդակութեամբ, որում հմուտ էր. մարդիւ զմանկտին ի հայրենի բարբառ. որոյ զբերականական հոլովս ինչ նորոգ թոթովէր. զհարդ և իցէ, առ ի չգոյէ գերագունին,

շատացաք գաղղիականն շաւղօք ի մերն արուեստից զաշակերտսն ընթացուցանել շաւիղ, երբ պարտ էր մերովն օտարին բարբառոյ զհետ ընթանալ:

Կարգեալ Առաջնորդին փոխանորդ ինքեան աստ յԱղէքսանդրիա զՂազարոս Տէր Գասպարեան Օմիւռնացի, և ի ձեռս տուեալ նորա զվերականցութիւն ազգային կալուածոց եկեղեցւոյն և աթոռոյն Երուսաղէմի, զոյր զհասն դարձուցեալ էին յօգուտ Ազգին յաւուրց մտանելոյ Առաջնորդութեան Եզիպտոսի Հայոց ընդ Պատրիարքական իշխանութեամբ Կոստանդնուպօլսոյ, ի վեցերորդում աւուր Դեկտեմբերի ճանապարհորդ եղաք ի Գահիրէ, նաւել ընդ Նեղոս, ելանելով ընդ ջրանցսն ի վեր նորոգ շինեալն ի Մահմատ Ալի փաշայէն, կարի զուարթաղին աւուրքք որպէս ի օթագին աւուր ամարսն ըստ սովորութեան երկրին. յորում թուէր մեզ ի դարնանային եղանակի ելանել յամարանոց. զի երկիրն բովանդակ դալարաղեղ ծիծաղախիտ լինէր ի պողածնութեան անդ ծառոց, բուսոց և տնկոց. և մարդագետինքն համօրէն երկուստեք գետոյն սիլաւէտ կանաչացեալ ի սփիւռ տարածանէր ընդ համօրէն երկիրն դաշտային, և բերք ամենայն փութացեալ կապել զհասկ:

Աստի և անտի զափամբք գետոյն արկանէին զեղջիցն տունք յաւանս յաւանս հատուածեալ, ոչ կարի բացակայ ի միմեանց, ի հարթութեան դաշտացն շինուածք դժուծք և անձեք. որք առ ի չք գոյէ քարանց կառուցեալք են բովանդակ հողակոշտ կղմորօք, և շատք ևս ի նոցունց, որք աղքատացն են բնակութիւնք,

կիսով չափ յերկրի փորեալք և փայտածածկ արարեալ: Յամենայն ի գիւղօրէս յայտոսիկ գիւրագիւտ ծառք են արմաւենիք, նարինջ և լեմոն. որով զարդարին պարտէղք համօրէն երկրին: Նեղոս որ զափունս իւր զարդարեալ է համակ գիւղօրէիւքս, զաւուրս եօթն ոչ ետ մեղ ճանապարհ յաջող առ բռնութեան հարաւային հողմոյն, թէև քսան ժամուց ճանապարհ միայն է նաւագնացութեամբ ընդ Աղէքսանդրիա և ընդ Գահիրէ:

Հաղիւ ի 10 Դեկտեմբերի ժամանեալ ի Գահիրէ, հաստատեցաք զբնակութիւն մեր յԱռաջնորդարանի մերում ի պարսպի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ ի խնամ մարդասիրութեան մերազանց և գերապատիւ Առաջնորդին: Իսկ գաղթականութիւն Ազգի մերոյ յԵզիպտոս՝ ըստ այսմ, զոր աստ ի Գահիրէ գրեցաք:

Գաղթականացն մերոց Ազգիս յաշխարհ Եզիպտոս՝ ի կարգէն մեր պատմագրութիւն զարդեան եղելոցն աստէն, ձեռնարկեցաք զառաջինն ի պատմութիւն Ազգիս, յորժամ Տեառն կամք եղև ձգել զմեզ աշխարհատեսութեամբ յԱփրիկէ, որպէս երբեմն զճերունին Խորնոյ, և նաւել ընդ Նեղոս մինչ ի քաղաք այսր Գահիրէ, յորում արդ զսկիզբն առնեմք պատմութեան գաղթականութեան Հայոց Եզիպտոսի ի ճանապարհորդութեան մերում:

Այլ սակայն յԱզգային անդր մատենագրութեան սակաւ ինչ գտաք վէպս ի լուծումն հետադատութեանց մերոց, և այն արտաքոյ պատմութեան յայսմաւուրս, ի վարս պատմութեան վիպասիրին Գրիգորի. յորում կարի համառօտ ինչ յի

շատակին յաղագոս Ազգի մերոյ եղելոյ յԱզգիպոս նախ քան զամս 775. զե սա մինչ ի Հռովմայ դարձ առնէր յամի 1079, նաւեաց յԱղէքսանդրիա. և մտեալ յԱզգիպոս (Մըսըր) գտանէ անդ զմեծ գաղթականութիւն Հայոց. ուր և ելանէ առ Սուլթան տեղւոյն և առ Խալիֆայն, և պատուի ի նոցունց: Աւ զե “ Լը, ասէ, յայնմ ժամանակի յազգէս Հայոց ի Մըսըր՝ համարով երեսուն հազար, ետ նոցա (վկայասէրն) Եպիսկոպոս՝ զքուեր որդին իւր Գրիգոր անուամբ¹⁾, և ինքն . . . եկն յարեւելս , :

Աստի յայտ է ապաքէն, եթէ վաղուր մն էին աստ բազմութիւնք գաղթական Հայոց՝ զորոց ժամանակի գաղթականութեանն ո՛չ ստոյգ վէպս տան պատմաբանք ազգիս. սակս որոյ և յայն բան վկայասիրին յեցեալ՝ զգործս նորա զԳրիգորի մերոյ Հայրապետի զնեմք ի հիմն պատմութեան գաղթելոյ մասին Ազգիս յԱզգիպոս :

Հայ աշխարհագիրն Ափրիկոյ ո՛չ կարէ հանել զժամանակ զնալոյ անդր Հայոց ի վեր քան զՎիկայասիրին. այլ զի յաւուրս նորա էին անդր տանց երեսուն հազարաց ըստ վերոյգրեալ բանին, զիւրին լինի ապա մակաբերել, եթէ Հայք կարի յառաջ ժամանակաւ գաղթեալ էին անդր. և զի ո՛չ ի միում ժամանակի այնքան մեծ բազմութիւն գերդաստանաց կարէին հաւաքիլ անդր, հաւաստի է ուրեմն, եթէ յայլ և այլ տեղեաց մեծի և փոքուն Հայոց հեռզհեռէ չուեալ իցեն. ըստ ու

րում ո՛չ ուրեք յիշատակի բազմութիւն այնպէս միահամուռ գաղթեալ յԱզգիպոս առ պատմաբանս մեր. եթէ լեալ ևս իցեն, որպէս յետ բարձման պետութեանն Բագրատունեաց, այլ ո՛չ ուստեքէ գտանեմք զնոսին զեղեալս անդր. բայց թէ ի սահմանաց Ալիլիկոյ և Միջագետաց ոք զնոսին կարծիցէ գաղթեալս, զայդ հաւանականաբար միայն ասել կարեմք:

Ի ներկայ յիշատակարանս Ազգիս աստանօր ի Գահիրէ՝ չգտանեմք երբեք նըշխարս մնացուածոց հնոյ բազմութեանն, և ո՛չ նշմարանք ինչ յարձանադիրս՝ ըզբազմանալոյ նոցա այնպէս յԱզգիպետական պետութեանն առ նախնեօք մերովք, և ո՛չ իսկ հետք յիշատակաց ի հնոց ժամանակաց. այլ որ ինչ ենն աստ յիշատակք սրբութեան քրիստոնէական նշանաց, ո՛չ անցանեն քան զ1606 թուական Փրկչին. այս ինքն ամբ ընդ ամենն երկու հարիւր քառասուն և ինն:

Նախկին ապացոյց գաղթելոյ արդեան եղելոցն Ազգիս յԱզգիպոս՝ գտանեմք զհրովարտակն Մահմետականացն մարգարէի տուեալ յանուն Ազգիս Հայոց որպէս երևի՝ ի Բասրայ. ոյր օրինակն ունի արդ ժողովուրդս մեր հին Արաբացի բարբառովն, զոր և առնումք ի քննել:

(Ի Երասխայ)

ԱՐԵՎ. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

(¹⁾ Զսա յիշէ Ներսէս Լամբրոնացի ի թուղթին իւր առ Լեւոն արքայ:

Ք Ա Ն Ի Մ Ի Խ Օ Ս Ք

ՓԱԹ—ԱՆԻ ՀԱՏԻ ՎԵՐԱՅ

Ի— ցո—ցալ նրա սրբիներէ, դո—սորներէ, ըսաներէ և ըն նրանք էրք, ինչ ճօրէ են ծը—
նաթ, ուս հէպ են ափո—անապաթ և նրանցեց
ոմանք ինչ յերբեր և արդարաներ են ունեցաթ,
նոյնպէս նրա հանանց ինչ ցեղէ, ինչ աղբէ
լինէն և ինչ յերբեր հաճ արդարաներ են ու—
նեցէ:

Փաթ Ալի—Շահն էր որդի շիւսէյն
— Կուլի խանի, որդւոյ Մամադ—Հասան
խանի, որդւոյ Փաթալի—խանի, որդւոյ
Շահ—Կուլի խանի, որդւոյ Մէհթի
խանի, որդւոյ Վէլի խանի, որդւոյ Մա—
մադ—Կուլի խանի Կաջար ցեղէն:

Եւրոպայի պատմիչները Կաջարների
հարստութեան հիմնադիր համարում են
Փաթ—Ալի շահի հօր եղբայր ներքինի
աղայ Մահամէդ Շահը. բայց Պարսից
պատմիչներն սկսում են էս հարստու—
թիւնը Փաթ—Ալի խանէն, որ էր որդի
Շահ—Կուլի խանի, որպէս թէ նա իւր
հօր մահուանէն յետոյ տիրեց Մուբա—
րէք—Աբադ բերդին, պնդացրեց էն, իւր
աթոռանիստը շինեց, այնուհետեւ սկսեց
տիրել Մազանդարանին. իբրեւ Շահ
Թամասըբին փոխանորդ եղաւ, նրան մեծ
գօրք կազմեց վեր առաւ տարաւ Խորա—
սան, և ուխտատեղի Մաշաւ, ուր 1139
հիջրին, Թամադ—Կուլի խան Աֆշարն
(որ յետոյ Նադիրշահ) կտակածելով նը—
րանէ, էն ուխտատեղւումը զլեատել է տը—
ւել:

Փաթ—Ալի խանի որդի Մահամէդ
— Հասան խանը իւր հօր սպանուելէն

յետոյ, կտակածելով Նադիրէն, փախչումէ
գնում Թուրքմանների մէջը, հեծելաղոր
ժողովում, գալիս է տիրում Աստարա—
բատին, որի կառավարիչ Մահամէդ—
Չաման բէգն երկիւղէն փախչումէ առանց
պատերազմելոյ: Նադիր Շահի զօրա—
պետները կրկին տիրումեն Աստարաբատին,
վասնորոյ և Մամադ—Հասան խանը կրկին
փախչումէ ապաստանւում Թուրքման—
ներին, որոնցից թէ և Նադիրն սաստիկ
պահանջումէ գնա, բայց նոքա ըստ Պուր—
բական օրինաց հիւրընկալութեան, նրան
չէն մատնում, բացէ ի բաց մերժելով թէ
մեր մէջումն չէ: Եւ էսպէս Մահամէդ
— Հասան խանը տարագիր և բախտախն—
դիր շրջումէ երբեմն անապատների և եր—
բեմն Թուրքմանների մէջը քաղցած ծա—
րաւ, միշտ 1160 հիջրին, երբ և մեռնումէ
Նադիր Շահը, վասնորոյ և նա կրկին
Թուրքման հեծելաղոր գլխին ժողովելով,
տիրումէ Աստարաբատին և շատ քաղաք—
ներին՝ երբ և ինքեան Շահ անուանում,
ուստի և պատմիչներն այնուհետեւ Շահ
տիադոսն ընծայումեն նրան: Եւս միջոցին
Խորասանէն քանի մի երեւելիներ եկին
Մահամէդ—Հասան շահի դուռն՝ յայտ—
նել իւրեանց նեղութիւնն Աֆշարներէն,
և ազատութիւն խնդրել, վասնորոյ և շատ
ընծաներ բերին նրան. որոնց մէջն էին
երկու հատ զոհարներ, մինը լոյս ծափ
(դուռը դարիայ) անուն 8 մսխալ ծան—
րութեամբ, միւսն Բագ լուսնի (դուռը
մահ) հինգ մսխալ: Շահն սրանց շատ
պատուեց և իւրեան նեցուկ շինեց:

Մամադ—Հասան Շահն ունեցել է
երկու որդիք՝ այս ինքն շիւսէյն—Կուլի
խան (որ էր Փաթալի շահի հայրն) և Ալա

— Մահամէդ խաններքինին: Հիւսէյն —
 Սուլէ խանը հօր մահուանէն յետոյ սկը-
 սումէ Օւէնդ Քարիմ խանի հետ (որ ու-
 ղումէր միահեծան տիրել Պարսկաստա-
 նին) չարաչար պատերազմել. որպէս զի
 հօր տիտղոսն ստանայ. բայց սրան սպա-
 նեցին Չամեայ հասակումն՝ երբ և մեռ-
 նում է Քերիմ խանն, որի բանտիցը
 փախչում էր ներքինի աղայ Մահամ-
 մէդ խանը, յետը տանելով իւր եղբօր
 երկու որդիները այսինքն Ֆաթալի Շահն
 ու Հիւսէյն — Սուլէ խանը, (սա իւր հօր
 մահուանէն յետոյ ծնուած էր թուրք-
 մանների անապատի միջին. ուստի և հօր
 անունով կոչուած) գնումէ Մազանդարան,
 էնտէղ հեծելազօր ժողովում, պատերազ-
 մում Քերիմ խանի ժառանգների հետ.
 բոլորին էլ յաղթում. և ինքն էլ 1212
 հիջրին 21 զիհաջջի գեղերն լոյս շա-
 բաթ Շուշի բերթումն սպանվում իւր
 սպասաւորներէն: Սրանէ յետոյ թագա-
 ւորումէ Ֆաթալի Շահն:

Մահամէտական — Պարսկաստանի
 պատմութեան մէջը հետաքրքրական անց-
 քերէն մինն է Ֆաթալի Շահի կեանքն:
 Շատ Պարսկաստան ճանապարհորդու-
 թիւն անող Եւրոպացիներ ինչ ինչ ծա-
 նօթութիւններ տուած են էս թագաւորի
 մասին. բայց մին տեղ բովանդակուած
 մինչև ցայսօր ինձ չէր պատահած, բաց ի
 Պարսկիւրէն Սաքարների պատմութենէն
 տպուած Թէհրանումն 1273 չիջրին Գ.
 հատր. որի հեղինակն է Միրզայ Մա-
 համէդ թաղի Մաստոֆի, մականուա-
 նեալ Իսմայիլ Գաֆարի, այս ինքն լեզու կամ
 բարբառ տէրութեան. և ափսոս, որ սա
 ևս կատարեալ չէ: Անշուշտ կամեցել է

հեղինակն հաճոյանալ այժմեան թագա-
 ւորոջ նրա սերունդին, զանց անելով
 Ֆաթալի Շահի անճնական պակասու-
 թիւնները, որոնք թերևս հեղինակի աչ-
 քումը չնչին առարկաներ են համարուած.
 ընդ հակառակն պատմաբանական մակա-
 ցութեան առաջին մեծ նշանակու թիւն-
 ներ կունենային:

Որքան և Ֆաթալ — Սուլէ Շահը հեղք,
 երկչոտ, անհոգ, ժլատ, կաշառասէր և
 հեշտասէր էր՝ էնքան էլ նա քաջ էր ճա-
 նաչում իւր ազգն և իւր հայրենիքի ներս-
 նային հանգամանքները. վասն որոյ և իւր
 հօր եղբայր աղայ Մահամէտ Շահի
 սպանուելէն յետոյ, կարողացաւ առանց
 խռովութեան միահեծան թագաւորել
 բոլոր Պարսկաստանի վերայ: Եւ նախ՝
 բոլոր Պարսկաստանի հօր ցեղերէն և ի-
 բեկի գերդաստաններէն ինքեան և իւր
 որդիների համար ամուսիններ ընտրեց,
 և իւր դուստրները կամ թոռնուհիները
 նրանց հետ ամուսնացրեց. որպէս զի նոր
 ազգականութեան շողկապն ստիպէ նը-
 րանց հնազանդ և հաւատարիմ մնան: —
 Երկրորդ՝ բոլոր Պարսկաստանը բաժանեց
 իւր չափահաս և անչափահաս որդիներին՝
 նշանակելով նրանց կուսակալներ և կա-
 ռավարիչներ, տալով նոցա խորհրդակից
 կամ պաշտօնակից ազգականութեամբ
 կապեալ երեւիներէն. որոնց օգուտը
 կախուած էր թագաւորոջ ցեղիցն:

Եւ կուսակալ կամ կառավարիչ ար-
 քայազուններն սկզբումն ճշդութիւնով
 էին առաքում հարկերը դանձարան. բայց
 հեղհեղ սկսեցին զլանալ, վասն որոյ և
 Ֆաթալ — Սուլէ Շահը թէ ոչ իւրաքանչիւր,
 գոնէ երկու, շատ շատ երեք տարին մին

անգամ ճանապարհորդութեան անուանով մեծ բանակ զլին ժողոված, կըքէր էն կողմերն, ուստի հարկերն չէին առաքուել. և էս ճանապարհորդութիւններն որքան օգուտներ կըերէին նրան, տասնապատիկ վնասակար էին անդանդանապէս բոլոր հպատակներին, որպէս թէ նպատակով կամենում էր նա էս հնարքովը թոյլ չը տալ նրանց հարստանալ կամ ազատուիլ հարստահարութենէ ու անհնազանդութեան և ապստամբութեան վերայ մտածել, որին բնական հակեալ են Պարսիկներն: Էս ճանապարհորդութեան ժամանակն որպէս որդիները, նոյնպէս նրանց յանձնուած գաւառների երեւելիներն ու կալուածատէրները պարտաւոր էին մեծամեծ պարգևներով հաճոյացնել Շահի երեսն, ի հարկէ հասարակ ժողովուրդը բաց ի մասնակցութենէ էն ընծաներին՝ կկողոպտուէին անզուսպ բանակէն և կզրկուէին իւրեանց հողերի բերքերէն, և շատ անգամ շարժական և անշարժ կայքերէն ևս:

Պաթ—Այլ Շահը համանման ճանապարհորդութիւն վերջին անգամն արեց դէպի Խապահան, որպէս զի էնտեղից զընայ Պարս (Շիրազ), ուր կուսակալ էր հինգերորդ արքայորդի Հիւսէյն—Այլ միրզայ մականուանեալ Պարման—Պարմա, որի վերայ 600,000 թուման*) հարկ էր մնացած: Շահը հասաւ Խապահան

չորեքշաբաթ օրը 4 ջամադիուլ ախրի 1250 հիջրի ու իջաւ արուարձանի Սադաթ—Աբատ ասացեալ տեղումն. յետոյ մտաւ քաղաքն, իջեանեցաւ Հաֆթ—դաստ պալատումն: Երկու օրէն յետոյ հասաւ Խապահան և Պարման—Պարմա որդին մեծամեծ ընծաներով: Էս ժամանակն ապստամբուած էր Բախտիարի ժողովուրդն. վասն որոյ 7 հազար հետեակ և հեծելազոր յանձնեց եօթներորդ արքայորդի Մահամմէտ—Թաղի միրզայ մականուանելոյն Հըսամուլ Սալթանէ, որպէս զի զնայ հնազանդեցնէ ապստամբները, և էն տեղաց էլ զնայ Պարս, ժողովէ էն տեղրանք մնացեալ հարկերը, ուստի և Պարման—Պարմային վերադարձրից վերոյիշեալ արքայորդոյ հետ:

Ջամադիուլ ախրի 15, Շահն զգաց փոքր ինչ տկարութիւն, ուստի չորս օր սենեակէն դուրս չեկաւ, և 19ին նոյն լուսնի (13 հոկտեմբերի 1834 ամի) Սըզըլ—օթախ ասած սենեակումն, օրը հինգ շաբաթի, երեք ժամ մնացած արևմտեանը, կամենալով հագնուիլ ու դուրս գալ երևել ժողովրդեանը (որպէս զի նոքա չը կարծեն թէ պալատականները ծածկում են իւրեան մահը, ինչպէս սովորութիւն է Պարսկաստանումը). վասն որոյ ոտի վերայ կանգնեց, հագաւ կապէն, կոծակների ձգելը չվերջացրած, թոյլութիւնէն նստեց, թեկն ընկաւ Սարաբաղցի ներքինի աղայ (սահրամի*) կուրծքի վերայ.

(*) Особыя прибавленія къ Кавказу 1868. г. выпускъ первый: Յօդուածի Հեղինակը Фетъ—Али шахъ и его дѣти, Պարսն Բերժէն կասէ 6 միլիօն ռուբլի արծաթ, փոխանակ զրեւոյ ռուբլի ամիցնացի կամ ֆրանկ:

(*) Հայր Մելիք—Շահնաղարիան ազգատոհմին 2անաղջի զիւղէն, գերի ընկած ու յետոյ Պարսկաստանումն ներքինացրած և առաջինն էր էն ժամանակուայ ներքինիաց մէջն. առաջինն էր և

մի երկու անգամ շունչ քաշեց ու հողին աւանդեց, 38 տարի միահեծան թաղաւորելէն յետոյ:

Ուսումնական Պ. Ե. Բերթէ իւր վերոյիշեալ յօդուածումն ասում է, Ֆաթ—Ալի շահը ծնած է 1762 ամի Փրկչին, և մեռած 1834 ամի. ուրեմն ըստ նորա 72 տարի կեանք ունեցաւ, բայց չէ յիշում ուստից է առած սրա ծննդեան էս թիւն: Սաջարների պատմութեան մէջը չէ յիշուում Ֆաթ—Ալի շահի ծննդեան թիւն. բայց Ե. հատոր, երես 20—21. պատմելով 1194 հիջրի անցքերը, կցում է թէ “էն ժամանակն արքայորդի Ֆաթ—Ալի խանն էր ինն ամեայ,,. ուրեմն ծնած է եղած 1185 հիջրին: Փոքր ինչ զկնի երես 22—23 նոյնը կցում է “1197 հիջրին աղայ Մահաժմէտ շահն կամեցաւ արքայորդի Ֆաթ—Ալի խանին, որ 11 ամեայ էր, ամուսնացնել արար Ջահէր խանի դստեր հետ,, : Ուրեմն ծնած էր 1185 հիջրին: Իս երկու տեղ յիշելէն պէտք է եզրակացնել թէ, 65—66 տարեկան էր, երբ նա 1250 հիջրին մեռաւ, թերևս էն մին տարիի զանազանութեան պատճառն է Պարսից տարիների կամ լուսնի հաշուով փոփոխութիւնն:

Ֆաթ—Ալի շահի սերունդը մինչև ցայսօր որոշուում է իւրեան մեծամեծ աչքերով, թաւ, լէն և սև յոնքերովն և առանձին իւրեան յատկացած կերպարանքի գէմքովն: Ինչ օրէն որ Ֆաթ—Ալի շահը ամուսնացել է, մինչև մահը 47 տարի է շարունակել. և էս միջոցումը

գործակատար Թէհրանի մէջը Քլիմանի, Եզզի և Խօրասանի կուսակալների:

նրանէ ծնած են մերձ 2000 զաւակներ ու թոռներ: Սրանից մեծ մասը նրա կենդանութեան ժամանակն են մեռած: Եսոում է Սաջարների պատմութեան հիշմանը թէ՝ “մինչև ցայսօր այն ինքն պատմութեան աւարտին (1271 հիջրին. Փրկչի 1855 թիւ) որ 21 տարի է անցկացած նրա մահուանէն, եթէ հաշուենք Ֆաթ—ալի շահի մէջքէն ծնած զաւակներն ու թոռները ու ժառանգները, չէ զարմանալի, եթէ հասնեն ցտանն հազար,, :

Ֆաթ—Ալի շահի զաւակներէն իւրեան կենդանութեան ժամանակը մեռած էին 159 հոգիք. իսկ նրա մեռնելոյ օրը 105 հոգիք կենդանի էին, սրանցից 57 հոգիք արուներ էին և 48 դուստրներ: Սաջարների պատմութեան հեղինակը Ֆաթ—Ալի շահի սերունդի ցուցակը գրելիս ասում է, “արու կենդանի մնացած 57 հոգիների թուի վերայ աւելացրինք երեք հոգի ևս, որպէս զի 60 թիւը լրանայ,, : Իս երեքէն երկուսի անուններն է միայն յիշում” այս ինքն թաղաժառանգ Աբբաս միրզի և Մահաժմէտ—Ալի միրզի:

Սերոգրեալ 60 որդիներէն ծնած էին 304 ուստրներ և 292 դուստրներ, այս ինքն 596 հոգիներ: Իսկ 48 դուստրներէն ծնած էին 48 ուստրներ և 59 դուստրներ, այս ինքն 107 հոգիներ. ուրեմն ընդ ամենն 814 հոգիներ. բացի 156 մինչև իւր մահը մեռածներէն. հանելով էս վերջին գումարէն երեք մեռածները, զորս աւելացրինք կենդանիների վերայ առ ի լրացնել վաթսուևական թիւն:

Կաջարների պատմութեան հեղինակը ֆաթ—Ալի սերունդների ցուցակն առնուն յանուանէ գրելով, գումարներումը սխալվում է, վասն որոյ մեք զգուշութեամբ համեմատելով, ուղղեցինք: Ալինչ ինչ տեղեկութիւններ կամ ծանօթութիւններ աւելացրած ենք. էս յօդուածումն՝ էնդունք էլ կամ ես ահա նատես եմ եղած կամ ժողոված եմ ահանատես վկաներէ կամ նոյն իսկ ֆաթ—Ալի շահի սերունդներէն, որոնք այժմ սփռուած են բոլոր Պարսկաստանի մէջը:

Վերոյիշեալ Պ. Ա. Բերժէի ցուցակը համեմատելով յետագայ ցուցակի հետ, ի հարկէ ընթերցողը կգտնէ զանազանութիւն. այսու ամենայնիւ դարձեալ փառք էն ուսումնականին, որ կարողացել է իւր կարճ միջոցաւ Պարսկաստանումը ճանապարհորդութեան ժամանակն էնքանը ժողովել բերանացի հարց ու փորձ անելով, որպէս և ինքն ևս իւր յօդուածումն էս կխոստովանվի:

Ֆաթ—Ալի շահի մեռնելէն յետոյ, նրա էն կնանիքն, որոնք որդիներ ունէին, կացան որպէս կարողացան, բայց նրանք՝ որոնք զաւակներ չունէին, ամուսնացան չնչին մարդկանց հետ, մինչև անգամ շահի կանանցի դռնապանների, վերջին ըստ պատաւորների, նպարավաճառների ու կոշկակարների հետ: Մինչև Մահամէտ շահը կենդանի էր, ֆաթ—Ալի շահի որդիներն և թոռները ստանալով ռոճիկ, կարողացան որպէս և իցէ ինքեանց պատուով պահել, բայց Մահամէտ շահի մահուանէն յետոյ ներկայ Նասրադդին շահը տեսնելով էս արքայազուն խուճի կամ դասակարգի պարապորդ կեանքը,

կտրելով կարեց փոքր փոքր նրանց ռոճիկներն, և այժմ համարեա նրանց շատերը տեսնում ես ամենայն ուրեք ծոյլ և աղքատ ամբարտաւան աստանդական շրջում են, և ոմանք էլ դէվըշն շորերով պորտաբոյծ ուրիշների դռներումը կթափառին, միայն թէ առօրեայ հաց ձեռք բերեն, և շատերն էլ ուրանում են իւրեանց շահի սերունդէ լինելն:

Հայերի քաղաքական և կրօնական կեանքը, մտաւոր զարգացումն, աւանդութիւնները և սովորութիւններն երկու, թերեւս երեք դարէն հետէ կախուած էր Պարսկաստանէն, բայց չէ՞ զարմանք արդեօք, որ էս շրջանի միջոցումն ոչինչ կատարեալ գրաւոր տեղեկութիւններ չունին Հայերը, ոչ միայն վերաբերեալ վերոյիշեալ առարկաների, այլ և իւրեանց երեւելի ազգակից անդամների մասին, այն ինչ Կաջարիէ պատմութիւնն աւելի տեղեկութիւններ կմատուցանէ մեր Ազգային պատմութեանը:

Եթէ Հայկազուն էին Մանուչար խան Մօլղամիտը ուլ դօվլէ, Խոսրով խան Վալի, միւս Խոսրով խան, Սուլէյման խան Սամը—գօվլէ, Աղալոյ խան, Միրզայ Գուրգին խան, հաճի Իւսուֆ խան, Իւսուֆ խան, աղայ Աադուբ, Սպանդիար խան, Գաւիթ խան, Սէթի խան, աղայ Բահրամ և ին. և ին. մինչև մեր ներկայ դարի կէսն կացան ու Պարսկաստանին մեծամեծ ծառայութիւններ արին ու վսեմ պաշտօններ վարեցին, որոց շատերս ահանատես ենք եղած, և այժմ նրանցով Պարսկաստանի պատմութիւնը կպարծի ինչի՞ ուրեմն մեք Հայերս լուռ—մունջ անտարբեր մնանք: Լուում եմ էս տեղ

էն հոյակապ անձանց համար, որոնք այժմ կենդանի են և հանրածանօթ ու մեծամեծ պաշտօններ կվարեն Պարսկաստանի տէրութեանը մէջն՝ կամ արտաքոյ էն տէրութեանը:

Եհնա պատճառն, որ ստիպեց ինձ ձեռնամուխ լինել առ այժմ էս յետագայ յօդուածը թարգմանել և հրատարակել:

Պալ—Ելի Շահի որդիներն և նրանց արդաւանքներն անոններն և դուստրներն որ
 Կանոններն:

Ե. Եբրաս միրզայ Նայիր ուլ Սուլթանէ, այս ինքն թագաժառանգ, ծնեց չորեքշաբաթի օրը 4 զիլհաջջէի 1203 հիջրի, Մազանդարանի Նեվա մհալումը՝ Դուրուի կաջար Գաթ—Ելի խանի դքստերէն: Եբրաս միրզէն պատերազմական հոգի ունէր և տեղեակ էր էս արհեստին, բայց ինչպէս շատ ականատեսներ կվկայէին՝ շտապող էր: Վայելչագիր էր և նապաստած ձեռագիրն շատ քաջ կգրէր. անգիր գիտէր շատ ուսանաւորներ իւրեանց բանաստեղծների՝ մանաւանդ Շահնամէի: Մեռաւ Մաշհատումը 47ամեայ՝ այս ինքն 10 ջամատի ուլ ախրի 1249 հիջրի, որ համապատասխան է 10 դեկտեմբերի 1833 ամի Փրկչին, մին տարի իւր հօր մահուանէն առաջ, և թողեց 48 զաւակներ, սրանցից 26 ուստերք և 22 դուստերք էին: Եռաջներորդ նրա որդին Մաշամէտ միրզայ (որ Գաթ—Ելի շահէն յետոյ թագաւորեց և նրա որդի Նասրադդին շահն է ներկայ թագաւորն) ծնած էր 6 զիլկադդէի 1222 հիջրի կաջար Միրզայ—Մաշամէտ խան Դուրուի դստերէն: 2, Բահրամ միրզայ Մուուզ

ուլ դովլէ: 3, Զահնգիր միրզայ: 4, Բահման միրզայ, Մաշամէտ միրզի հետ մին մօրէ ծնած և այժմ Շուշի կբնակի: 5, Ֆրիդօն միրզայ մականուանեալ Ֆերման—Ֆերմա: 6, Սկեանդար միրզայ: 7, Խօսրով միրզայ, որ քնաց Ս. Պ. Բուրգ Գլըրիբայեդովի մահուան պատճառաւ: 8, Գահրաման միրզայ՝ համամայր Մաշամէտ միրզի: 9, Երտաշիր միրզայ: 10, Եհմետ միրզայ: 11, Զաֆէր—կուլի միրզայ: 12, Մուստաֆայ—կուլի միրզայ: 13, Սուլթան—Մուրադ միրզայ մականուանեալ Հըսամուլ սուլթանէ: 14, Մանուշէր միրզայ: 15, Գարհադ միրզայ: 16, Ֆիրուզ միրզայ՝ մականուանեալ Նուսրաթ ուլ դովլա: 17, Խանբար միրզայ՝ մականուանեալ Լահթըշում ուլ դովլէ: 18, Բըհադըր միրզայ: 19, Մաշամէտ—Բահիմ միրզայ մականուանեալ Զիա ուլ դովլէ: 20, Մէհթի—կուլի միրզայ: 21, Համդէ միրզայ մականուանեալ Հէլմէթ ուլ դովլէ, որ եկաւ Թիֆլիս 1871 ամին: 22, Խլըրբում—բայեադիդ միրզայ: 23, Լութֆուլլա միրզայ: 24, Մաշամէտ—Բեարիմ միրզայ: 25, Զաֆէրխան: 26 Եբդուլայ խան:

Բ. Մաշամէդ—Ելի միրզայ, մականուանեալն Դովլաթը Շահ, ծնած է 7 Բաբբէխանի 1203 հիջրի, Նեվախաստբումն. սա ունէր 24 զաւակներ, որոնցից 10 արուներ էին, և 14 դուստերներ: Եռաջին որդին Մաշամէդ—Հիւսէյն միրզայ Հէշմաթ ուլ դովլէ վերանուանեալ: 2, Թահմասըբ միրզայ Մուիդ ուլ դովլէ: 3, Նասրուլլայ միրզայ վերանուանեալ Վալի: 4, Լսեդուլլայ միրզայ: 5, Գաթուլլայ միրզայ: 6, Իմամ—կուլի միր-

դայ մականուանեալն . Իմադուլ դովէ:
7, Նուր ուլ դէհը միրզայ: 8, Զհանգիր
միրզայ: 9, Մահամմետ — Բահիմ միրզայ:
10, Երուլ — Հասան միրզայ:

Գ. Մահամմետ — Կուլի միրզայ՝ մա-
կանուանեալն Մուլք Երա, երեւելի բա-
նաստեղծ էր (շայիր), ծնել է չորեքշա-
բաթի օրը 22 ըամազանի 1203 հիջրի
Նէվա կասաբուլմն՝ և սրանէ 46 զաւակ-
ներ ծնան, որոնց 23 արուք էին և 23
գուստրներ: 1, Մահամմեդ Քեազում
միրզայ: 2, Թէիմուրազ միրզայ: 3, ըՍ-
քեանդար միրզայ: 4, Բագի ուլ Իման
միրզայ: 5, Նուզար միրզայ: 6, Կահրա-
ման միրզայ: 7, Երտաշիր միրզայ: 8,
Սուլթան Հիւսէյն միրզայ: 9, Սուլ-
թան Հասան միրզայ: 10, Դարաբ միր-
զայ: 11, Նասրուլլա միրզայ: 12, Նուր
ուլ Դահր միրզայ: 13, Շափուր միր-
զայ: 14, Բէրր միրզայ: 15, Բէյումարս
միրզայ: 16 Սամ միրզայ: 17, Երզուլայ
միրզայ: 18, Մելիք — Զէմէկ միրզայ:
19, Շահանսուր միրզայ: 20, Լուք-
Ֆալե միրզայ: 21, Բահդը միրզայ: 22,
Մահամմեդ Բահիմ միրզայ: 23, Մե-
լիք Բէհմէն միրզայ:

Դ. Մահամմեդ — Վէլի միրզայ. որ
ծնել է ուրբաթի օրն սկզբումն Շէվա-
լի 1203 հիջրի. սա ունէր 46 զաւակներ.
սրանց 26 արուներ էին և 20 գուստրներ:
1, որդին Իսմայիլ միրզայ, որի մայրն էր
Գեօրգան Շաղլու ցեղէն: 2, Չանգիզ
միրզայ: 3, Նասրուլլայ միրզայ, որի մայ-
րն էր գուստր Նիշաբուրի կուսակալ
Հիւսէյն կուլի խան Բայեաթի: 4, Մա-
համմեդ միրզայ, որի մայրն էր գուստր
Մոհթարի խանի եղբոր Երեանցի Կաջար

Մահամմեդ խանի: 5, Զաֆար — Կուլի
միրզայ, սրա մայրն էր Կարայի Ասհակ
խանի: 6, Բզայ Կուլի միրզայ, մայրն էր
Խօրասանցի: 7, Թէյմուր — շահ միրզայ,
համամայր Չանգիզ միրզայի հետ: 8,
Շիր դիլ խան, համամայր Բզայ Կու-
լի միրզի հետ: 9, Հադի խան, համամայր
վերնոյն: 10, Զըլալէգդին միրզայ, մայրն
էր Կուրաշի սէիդներէն: 11, Մահամմեդ
Թահէր միրզայ: 12, Մահամմեդ Ե-
ղիմ խան, համամայր Մահամմեդ միրզի
հետ: 13, Զհանգիր միրզայ, Չանգիզ
միրզի հետ համամայր: 14, Հասան խան,
համամայր Նասրուլլայ միրզի հետ: 15,
Մուսախան, համամայր Բզայ Կուլի միր-
զին: 16, Զաֆար խան, համամայր Մա-
համմեդ Թահիր միրզին: 17, Մահամ-
մեդ Վէլի միրզայ կոչուած իւր հօր
անունովը, համամայր Զէլալէգդին միր-
զի հետ: 18, Շիր — Մահամմեդ խան,
համամայր Մահամմեդ — Վալի միրզի
հետ: 19, Եմիրխան, համամայր Բզայ —
Կուլի միրզի հետ: 20, Շահրուխ միրզայ:
21, Թահահասէր — Կուլի միրզայ: 22,
Սէհթի Կուլի միրզայ: 23, Եբրաս խան,
24, Եհմեդ խան: 25, Մասուդ միրզայ,
համամայր Եբրաս խանի: 26, Սայիդ
միրզայ համամայր Եհմեդ խանի:

Ե. Հիւսէյն Ելի միրզայ Ֆէրման
Ֆէրմա, որ էր կուսակալ Պարսստանի,
ծնել է Նէվա կասաբուլմն, նովրուզի օրն
1203 հիջրի. ունէր սա 26 զաւակներ, ո-
րոնց 19 արուներ և 7 գուստրներ էին:
1, Որդին մականուանեալն Նայիբ ուլ ա-
յեալէ Բզայ — Կուլի միրզայ, որի մայրն
էր գուստր Մահամմեդ — Կուլի խան Ու-
մեցի Եֆշարի: 2, Իմամ — կուլի միրզայ:

որի մայրն էր Մազանդարանի երեւելինե-
րէն: 3, Նաջաֆ—կուլի միրզայ, վալի
մականուանեալ, սրա մայրն էր*) վը-
րաստանի կողմէն: 4, Նասրուլլայ միրզայ
համամայր Իմամ կուլի միրզին: 5, Թէյ-
մուր միրզայ, մականուանեալն Հսամուլ
գովէ, համամայր Բզա—կուլի միրզին:
6, Շահրուխ միրզայ համամայր Նա-
ջաֆ—կուլի միրզին: 7, Ջահնգիր միր-
զայ: 8, Աբպար միրզայ համամայր Շահ-
րուխ միրզին: 9, Քէյ խօսրով միրզայ,
մականուանեալ Սուլիմ Սալար. սորա
մայրն էր զուստր Օւէֆէրէնլու Ամիրզու-
նէ խանի: 10, Իսքանդար միրզայ, հա-
մամայր Թէյմուրազ միրզի հետ: 11,
Նազր միրզայ, համամայր Իմամ կուլի
միրզի: 12, Մահամմեդ—Քեազում միր-
զայ, մայրն էր Շիրազցի: 13, Մահամ-
մեդ միրզայ՝ համամայր Բզայ կուլի միր-
զին: 14, Քամրան միրզայ: 15, Ղարաբ
միրզայ: 16, Սուլթան—Իբրահիմ միր-
զայ, համամայր Քամրան միրզին: 17,
Սանուշէհր միրզայ, մայրն էր Թուրքմա-

նուհի: 18, Լէյրաջ միրզայ՝ համամայր
վերնոյն և միասին են ծնած (երկուոր-
եակ): 19, Թահմասէր միրզայ:

(Ի յետագայ)

ՀԱՆՈՒՍՑ ԵՐԻՄԱԶՆԵԱՆՑ.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՀԱՄԼԵՐՈՑ ԻՄՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԵՐ ՆԵՐՎԱՅ ԴՐՈՒԹԵՆ ՎԵՐԱՑ.

(Բոլոր խոսքն ինչպէս)

• Մեր մէջ այժմ մի խնդիր եւս աւե-
լի կյուղուի, այն է բանիմաց քահա-
նաների պակասութիւնը. այս պատճա-
ռաւ ոմանք մեղադրում են Հոգեւոր
իշխանութեան. սակայն եթէ խորը գը-
նալու լինինք՝ մեր Հոգեւոր իշխանու-
թիւնը բոլորովին յանցանք չունի այս
դէպքում, որովհետեւ մեր ժողովուր-
դը այժմ այնպիսի խեղճ գրութեան
մէջ է, որոյ կամքը գողանալու համար
բաւական է մի մի բաժակ. եւ ահա՝
բազմութիւնը բռնելով մի դպրի ձեռ-
քից՝ գոչում են «Դեղ պէր—պէր ինչպէս
էս ա, ինչպէս էս ա, ինչպէս էս ա» և այլ-
նա. Հոգեւոր իշխա-
նութիւնն եւս երկուց չարեաց փոքրա-
գոյնը ընտրելու համար՝ եթէ բարուց՝
վարուց եւ կարելի եղած ուսմանց կող-
մանէ աւելի թերութիւններ չկան՝ նոցա
ցանկութիւնը կատարում է, կամեցած-
ների պէս նոր ծնածը մկրտող, մեռածը
թաղող պաշտօնեաներ տալով՝ մինչեւ որ
ծիսական դպրոցներն հասնին իւրեանց

(*) Պարսիկները Վրաստանէն բերած գերի-
ններ չկարողանալով վանազանել Հայ թէ Վը-
րացի լինելը, և մասաւանդ գերիքը թէ արու թէ
էգ, երեսայ կամ անչափահաս լինելով, և ըստ
սովորութեան Վրաստանցի Հայերի՝ իւրեանց
մայրենական լեզուով չխօսած, չեն կարողացած
յայտնել իւրեանց ինչ ազգէ լինելն, ուստի
Պարսիկներն էլ նրանց միշտ կզրնն ալ «Դեղ—
պէր—պէր» այս խոսքն Վրաստանի մարդկանցից,
և ես էս բառերը Հայացնելով գրած եմ Վրաս-
տանի կողմէն, թէ և ըստ մեծի մասին նրանք Հա-
յեր են եղած, ինչպէս հետզհետէ վերահասու
լինելով մինչև նրանց ազգանուններն ևս գը-
տած եմ կամ գերիներէն կամ նրանց զաւակ-
ներէն և թոռներէն իմանալով:

նպատակին ժամանակի պահանջին համեմատ յառաջ խաղալով՝ ապա թէ ոչ, Զայնագրութեան նման քահանայացուին կարեւոր եղած բոլոր գիտութիւնները հարկեցուցիչ կը լինէին եւ կը պահանջուէր Թեմական Դպրանոցներինց ստացած վկայականը. արդէն քահանայացուները համար հրահանգներ եւս տպուեցան Արարատի մէջ. բայց դեռ այսպիսի պահանջներ անելը եւ խստութեամբ հետեւիլը բազում խոհեմութեան եւ հեռատեսութեան կը կարօտի մեր խեղճ եւ թերակիրթ գրութեան նայելով:

Ձը նայելով որ՝ Հայը ըստ մեծագոյն մասին՝ կրթութեան շատ ստոր աստիճանի վերայ է, այնու ամենայնիւ նա զգալով ուսման օգուտները իւր որդւոյ դաստիարակութեան համար՝ ամեն միջոց զործ է դնում. բայց դժբաղդաբար կամ չը կան դաստիարակներ ժամանակիս պահանջին համեմատ, եւ կամ եթէ կան՝ այնպիսիքը իւրեանց համար ստորութիւն են համարում Հայ գրարոցներում դասախօսել: Այսպիսիքը դեռ մի գործ չսկսած՝ աղաղակում են «նհնաւ լինել», հին եւ նոր սերունդներ են բաժանում, կղերական եւ հակակղերական կուսակցութիւններ են երեւակայում, եւ սոցա մէջ իբր. թէ յամառ ընդդիմութիւններ տեսնելով յուսահատուում են, թէպէտ իսկապէս այս ամենը մի տեսակ երազական ցնորքներ են՝ եւ բուռն երեւակայութեան ծրնունդ: Նոր սերունդը համարուածը օտար երկնքի տակ մնալով եւ մի կատարեալ ծանօթութիւն չունենալով

իւր հայրենիքի գրութեան վերայ, անգիտակցաբար այդ կուսակցութիւնները բաժանում է, եւ այս անում է նա՝ որ ցոյց տայ՝ թէ եւրոպական ազատ կրթութիւն ունի, եւ եւրոպական գաղափարներ է տարածում, բայց մտածելու է՝ որ մենք եւրոպայում չենք, այլ Ասիայումն ենք, եւ լինելով Հայ ունինք մեր ազգային եկեղեցին, հարագատ հոգեւորականներով, ոչ թէ օտար շահերի ծառայող կամ պապի արքանեակ կղերներով: Եւրոպայում կղերը լինելով բոլորովին ջոկ նպատակի ծառայող քան ազգի օգուտներուն, որով եհտեւ նա ազգի ազատ ծնունդ չէ, եւ ոչ ազգային եկեղեցւոյ պաշտօնեայ, այլ մի ուրիշ դասակարգ. եւ պապականութեան նպատակին կարապետ. այս պատճառաւ կարելի է նոցա առանձին կուսակցութիւն կազմել: Բայց Հայոց եկեղեցին ումն է. — ի հարկէ ազգին: — Հայոց հոգեւորականները ում պաշտօնեաներն են. — ի հարկէ եկեղեցւոյ պիտի պատասխանեն: Հայ - հոգեւորականի ջանք ում համար է. — Եկեղեցւոյ, ուրեմն եւ ազգի համար. եթէ ազգի համար է, որով իրաւամբ կուսակցութիւններ են բաժանում: Իւրաքանչիւր կուսակցութիւն ունի իւր առանձին նպատակը. եթէ կղերական կուսակցութեան նպատակն է ազգի շահը, ուրեմն հակակղերականինը ազգի վնասն է. բայց այս տեսակ մի իրաւացի կարծիք անտրտուն կտանեն մեր յարգելի հակակղերականութիւն քարոզողները, ոչ ապաքէն նոքա եւս գոչում են «մենք ազգի շահերն ենք

մտածում, : Եթէ հակակոչերականը եւ կոչերականը երկուքն եւս յօգուտ աղգի են մտածում, ուրեմն մի նպատակով երկու կուսակցութիւն կը լինին՝ ամենեւին ոչ։ Եթէ չի լինի, ուրեմն չկայ եւ հակասող կուսակցութիւն։

Բայց նա աղաղակում է. ցնորական յուսահատութեամբ։ Ամենայն ինչ ընդդէմ է մեզ, որովհետեւ փթեալ հին սերունդը, եւ աղատութեան ճնշող նախապաշարեալ կոչերականութիւնը դեռ իւրեանց յամառ դրութեամբ կան։ Մեր պարոնները այսպէս աղաղակում են, կամենալով ցոյց տալ իւրեանց իբրեւ նոր սերունդ լուսաւորեալ եւ հայրենեաց շահերին անձնագիր. թող նոքա այնպէս կարծեն։ Մենք եւս այսպէս կը կարծենք, ուր չկայ գիտակցական մի նպատակ, այնտեղ չկայ կուսակցութիւն, եւ հակառակօղ ոգի. եթէ ասէք Հայ հոգեւորականը տգիտութեամբ կաշկանդուած աւելի լաւ չը գիտէ իւր ազգի շահերը թէ որ տեղ են, այդ կարելի է. եթէ ասէք ժողովուրդը բազմադարեան թմրութիւնից չէ կարողանում շուտով սթափուել եւ հսկայաքայլ դէպի գիտութեան գիւղը վազել, այդ եւս կարելի է։ Բայց նոցա անգիտութեամբ արածը իբրեւ կուսակցութեան ջանք համարելը՝ այդ անհնաւ է։ Թող յարգելի պարոնները ցոյց տան Հային նորա վատ կողմերը՝ բայց խոհեմաբար, տեսնենք նա կը մերժէ. թող կրթեալ ուսումնականները ցանկանան հոգեւորական լինել եւ մի ազգու եւ բարենախանձ գրգիռ տալ հոգեւորականութեան դէպի յառաջագիմութիւն, տես-

նենք նոցա ձեռքերը ո՞ր է կաշկանդելու։

Այո՛ մեր երիտասարդները նորութիւնը միայն արտաքին ձեւով են ընդունում, եւ մտքերը միշտ հետեւողութեամբ։ Բայց արտաքին ձեւը բաւական չէ, հարկաւոր է ներքինն եւս. միայն ասելով բան չի դառնայ, ջանացէք գործով եւս ապացուցանել. քարոզեցէք ուսումնասիրութիւն, եւ ինքեանքդ ուսուցէք. խոհեմութեամբ եւ համբերութեամբ կարելի է նպատակի հասնել։

Հին սերունդ համարուածը ատելի է նմին մի պատճառով եւս, եւ այս սաստիկ խնայողութիւնն է։ Այս տեսնելով մեր պարոնները՝ իւրեանց հօրը կոչում են «քծալի երկրպագ»։ Եթէ որդին հօրը խնայողութեան համար կուսակց կամ «քծալի երկրպագ» է կոչուի, միթէ զարմանալու է՝ որ հայրն այնպիսի որդուն ասէր «որդիք չեղաք՝ որդունք եղաք»։ Այն որդւոյն՝ որ հօր քրտնախառն արդար վաստակը վատնում է անխնայաբար, այս միթէ արդարութիւն է. հասարակաց տեղերում փոխանակ առողջ գաղափարներով հասարակութեան պէտքերի վերայ մտածելու եւ ըստ կարեաց դարման մատուցանել աշխատելու՝ չարաչար վատնել հին սերունդ համարուածի գոյքը, եւ դեռ վատաբանել իբրեւ խնայող, «քծալի երկրպագ», ասող լուսաւորութեան։ Լուսաւորութեան հերոսներ, ձեզ տեսնելով, դեռ Հայը աւելի անսայթաք է դէպի ուսումն եւ գիտութիւնք. լուսաւորութեան անունով գոր-

րանի կառավարիչքը, բայց նոցա գործունէութիւնը եղել է եւ լինում է միմեանց անվայել տխրոյսներով փառազարդել, միմեանց վարկը գետնովը ղարկել եւ սորանով անպատուել ուսումնարանի անունը:

Ահա յայտնի ապացոյցները, որ հոգեւորական դասը այլ նպատակի չէ ծառայում. հին սերունդը նորին չէ դիմադարձում. որովհետեւ հոգեւորական դասը իւր խնամոց յանձնուած գալրոցի կառավարութիւնը յանձնում է ժողովրդին եւ ուսումնական եւ բարեարոյ անձանց:

Թո՛ղ չբաժանեն մեր պարոններ զհայր ու զորդին առանձին կուսակցութիւնների, թո՛ղ երիտասարդներն կղերական ճնշող ոգի եւ խարդախ կուսակցութիւն չերազեն. որովհետեւ Իգնատիոս

Լոյսլայի որդիքը՝ այժմեան եզուիտները տարբեր են Հայ հոգեւորականի ուղղութիւնից. Հայ հոգեւորականը հակառակ կարծեաց՝ իմ եւ քո չէ բաժանում, հաւասար իրաւունքով ազգային գործերին մասնակցելու արտօնութիւնը վայելում է թերեւս ժողովրդից ինքըն ստանալով:

Թո՛ղ կրքերը հեռանան. մի ազգին մի սիրտ պէտք է, հօրը տկարին օգնէ թո՛ղ եւ բոլորը միասին՝ խեղճ դիւղացուն, որի անմխիթար դրութիւնը թէ՛ գիտութեան, թէ՛ երկրագործութեան եւ թէ՛ արհեստից մէջ կարեկցութեան արժանի է, եւ նորան թերակրթութեան ողորմելի դրութիւնից ազատելու է:

ՅԵՈՎԻՍ ՄԱՐԿԱՆԱՅ ՄՈՂՍԷՍԵԱՆ

Ի ԲԱՆՏՆ ՆԻՉԱԲՈՒՐԻ.

Յերկնային պայծառ կամար լայնատարած կապուտակ,

Փայլին փայլուն աստեղունք շրջան առնուն բոլորակ:

Կարշաւէ սորա մէջէն ահագին գունան Արեգի,

Լուսաւորել տիեզերն յերկնիւնդ գոյնս հաճելի:

Ե ողայ նորա լուսերէն՝ Նիշաբուրի գետ վըսեր,

Ջոր ծնանին՝ ի կարկաչ հազար մանր առուակներ:

Ոլոր մըլոր կսահին դէպ ի հարաւ գնալով,

Արծաթափայլ լուսինէն շքեղութիւն առնելով:

Եյս գետն եւ առուններ մի դաշտի մէջ ընթանան,

Հողին իւրեանց ցնցուղներ՝ բոյսերն զուարթանան:

Կզարդարեն կանանչներ Նիշաբուրի սիրուն դաշտ.

Հակառակիչ հողմերն կլնին այս փեղ միշտ հաշտ:

Քօղարկած է այս դաշտն գոյն գոյն ծաղկանց թուփերով,

Կհրճուին աստ թռչուններ անուշ անուշ երգելով:

Երևում էր հեռուն թղպագոյն Խամուշան *) բերդ,
 Մառախուղն պատեր էր՝ կնշմարուէր մին գմբէթ:
 Որոյ յարկն պարփակէր անշուք անդարթ մի սննեակ,
 Փոքր մի պատուհանով փոշուով ծածկած իւր յատակ:
 Թանձր սառուերով սև պատերն սարդի ոստայն էր պատեր,
 Ուր վիթխարի ժանգոտած շղթայ երկաթ երևէր:
 Մահատիպ լուսթեան մէջ յոգւոց ձայնիւ էր լսում,
 Յաղթահասակ մի պարթև նստած բանտիդ այդ քունջում:
 Կշողշողար լուսերէն սաղաւարտի ակունքըն,
 Ոսկեթել պերճ թիկնոցն պճնէր նորա յաղթ կուրծքըն:
 Պողո՛վատիկ թևնոցներ ուժեղ բազուկ պատած էր,
 Եւ ոսկեկուռ կամարն հուժկու մէջքըն գրկած էր:
 Ջարմանայի՛ր երևոյթ. ահ ու սարսափ տեսնողաց,
 Ծաւ ծաւ իւր հաստ պարանոց մեծ շղթայով էր կապած:
 Հնէր նա առիւծոյ ձայն, կորոտար այն օդի մէջ,
 Կանդրադառնայր արձագանք առնէր յորմերն ելևէջ:
 Հուր կցայտէր աչքերէն իբր հնոց բորբոքէր,
 Կուտակ կուտակ արտասուք ցոլար յերկիր անկանէր:
 Արեւն յոգւոց հանելով « ո՛ւր մնացիր Հայաստան,
 Երկրորդ Արշակն ասէր՝ կհեծե՞մէ յայս զնտան:
 Իմ նախարարք մատնեցին, չկայ մին ինձ օգնական,
 Չկարծեմ միայն կոտորել այս գայռազիչ անպիտան:
 Սա Պարսից այն բերդըն է՝ որ երդուած են Որմզդին,
 Որ ո՞վ նորա անուն տայ՝ մեռնի անշուշտ եղկելին:
 Չունիմ երբէք ումէքէ յոյս, ինձ մնայ միայնակ
 Աստուած յերկնից զօրավիգ, ում դէմ արի շատ յանցանք:
 Աշխարհս այսպէս է եղած, երբ ունենամք ժամ արձակ,
 Ամեն չարիք կգործեմք, չեմք յիշեր կայ փոխանակ:
 Աստուած այստեղ ի՞նչ անէ, վրէժ խնդիր է նա միշտ,
 Նա տիղեակ է գործերիս, այս է հատուցումն ճիշտ:
 Քանի՛ր անմեղ արիւններ հեղի ի զուր ի գետին,
 Իմ իշխանացըն տուներ իմ ձեռքս աւեր դարձուցին:
 Ո՛վ Հայաստան, Հայաստան, քեզ ես ինչե՞ր արեցի,
 Իմ ներքին զաղտնի կրից քո ապագայն զոհեցի:

(*) « Խամուշան », նշանակէ Պարսկերէն՝ լոխը, անյիշատակելիք. երևի մեր նախնիք այս բա-
 ուն թարգմանաբար են գործածած « Անուշ », ասելով, այս ինքն նորա մասին պէտք չէ յիշել և
 ոչ ինչ, այլ լուսթիւն պահել:

Շէն բազմամարդ Հայաստանն իմ վայրենի վարժունքէն,
 Եւերակ գերի դարձաւ, շահ չը տեսաւ իմ փառքէն:
 Եյս դառն ու իմ բանտըն մնայ ազգիս յիշատակ,
 Թող տանջուիմ յաւիտեան լինիլ այլոց օրինակ:
 Իմ պատմութիւն թո՛ղ կարդան, հեռանան չարիքներէն,
 Իմանան՝ տանջվեցայ իմ վատ գործոց փոխարէն:
 Վիւցազուն Հայ քաջերը թողին բարի անուններ,
 Երդեօք ես ի՞նչ թողի. ինձ արժանի՜ նախատինքների:
 Ո՞վ բարի դու կրթութիւն, քեզմէ քիչ ունենայի,
 Չէի արդ հպարտ գոռոզ, ինչո՞ւ բանտումս տանջվէի:
 Դու նախանձ՝ հպարտութիւն Հայաստանը քանդեցիր,
 Մեր Հայոց մեծ փառքերէն դու մեզ ժառանգ մնացիր:
 Ո՞վ դու իմ Երշակաւան՝ եղար պատճառ շատ արեան.
 Վեղ այդքան չպատուէի՝ չէի լինել յայս զնտան:
 Արձա՛տէ աստ առակը՝ դովելի է վերջին խելք,
 Սուրբ Ներսէսին լսէի՝ կենացս չէր այժմ այս ելք: ,,
 Նստած խորունկ մտածէր, անցանէին տարիք շատ,
 Երբ յանկարծ դուռն բացուելով երևեցաւ Վրաստամատ
 Ներքինապետ տիրասէր յոտին կանգնած իբր արձան,
 Երբայն գերի յերազի թուէր, թուէր տեսնել զհւր ծառան:
 Փարելով ոտքն համբուրեց, «Տէր իմ, ասաց, ուրախ լեր.
 «Շատ ժամանակ իմ աչքեր քո տեսութեան կարօտ էր,, :
 — «Հաւատարիմ իմ ծառայ, ի՞նչպէս դու տեղս եկիր.
 «Երդեօք դու է՞լ ինձի պէս շատ յանցանքներ գործեցիր,, :
 — «Եսեմ քեզ՝ Տէր՝ իմ անցքն. Շտպուհ տայր ընդ Վուշանաց
 Գոռ պատերազմ, որ վտանգ մեծ կսպառնար հեզ Պարսից:
 Ես իմ Հայ քաջութեամբս փրկեցի կեանք Շտպուհին,
 Եւ ի արիւտուր իմ բարեաց նա երդուեց իւր դէնին,
 Պարդեւել ինձ՝ ինչ որ ես առաջարկեմ ըստ կամաց.
 Աստահեցայ ես յայնժամ խնդրել ըզտես քո ղիմաց:
 Ի՜նչ, երկար մտածելով՝ ուղէիւր ասաց զանձեր,
 Վո՛ւ փառաց համար տայի և շատ ազնիւ պարգևներ:
 Վժուարինս խնդրեցեր, չէր օրէնք ի մեզ արեաց,
 Ենյուշն քեզ արդ յիշել, դու զիս արիւ պարտադանց:
 Բայց խոստացայ քեզ տալոյ զոր ինչ խնդրես ինձանէ,
 Տամ քեզ ապա հրաման, զնա փափազդ կատարէ,, :
 Ուստի կսպանքն արձակեց, լուաց մաքրեց մարմինն,

Ենուշահոտ իւղերով օծեց նորա գլուխն:
 Կհագցնէր նա սիրով նորան ազնիւ պատմութեան,
 Չէր գիտէր՝ որ Երշակին լինելոց էր սա պատան:
 Մատոյց նորա առաջն զեղապատշաճ մի սեղան,
 Համագամ կերակուրներ հետն զինի պատուական:
 Գինին երբ նա քիչ ըմպեց՝ այլ բնութիւն փոխուեցաւ,
 Հայաստանն յիշելով՝ կատաղի առիւծ դարձաւ:
 Ելլ երբ բերին միրգ ազնիւ և մի դանակ ընդ նմին,
 Ի հառաչանքս տխուր առնելով զայն ի ձեռնին,
 “Յանկայի՛, ասաց տեսնել երջանիկ մի այսպէս օր,
 Բաւական է Տէր, իմ Տէր, ընկալ զոգիս մեղաւոր , , :
 Մխեց դանակն իւր սիրտ, արձակեց իսկոյն հողին,
 Գրաստամատ սարսափած, արիւն թաւալ դիակին,
 Երտասուաց հեղեղներով վազեց զրկել իւր տէրն,
 Հեծնծելով դառնազին ասում էր այս խօսքերն.
 —“ Եշխարհիս վայելչութիւն ես Շապուհէն չուզեցի,
 Բարերարիս տեսութեանն բոլորովին զոհեցի:
 Մի օր արձակման տենչով դարձայ պատճառ սպանման,
 Եշխարհումս այսուհետեւ լաւ է չլինիմ ես կենդան:
 Թող մեր հայրենիք լսեն սգան իւրեանց կորստին,
 Մենք էլ կարօտ մնացի՛ք Հայաստանի սուրբ հողին:
 Ենչայտ լինի մեր մարմին, չարժանացան արձանի,
 Մեզ արդեօք ո՞վ կթաղէ, մեր դամբարան ո՞ւր լինի:
 Կուլ կտայ Պարսից հողն մարմին մեր վտարանդի,
 Եյրի մնայ մեր ապագան, Հայ ջերմ հողն չտեսնի: , ,
 Մխեց դանակն և իւր սիրտ, փաթըթուեց իւր արքային,
 “Եյս է սրտիս փափաղն, ասաց, լինիմք միասին , , :
 Յօրդ արիւններ հոսէին, լցուեց աղօտ այն սենեակ,
 Հայ հէգ արեանց լճոյ մէջ լողացին երկու դիակ:
 Չեր խառնուած իրար հետ սորանց արեանց գոյներն,
 Եյն տեղ որոշ կկանգնէր Գրաստամատի արիւնն:

Եյս աշխարհիս անցքերն մնայ մեզ միշտ յիշատակ,
 Հետաքրքիր թէ լինիմք՝ ամենն են մեզ օրինակ:
 Երեւիլի այս անձինք հասին յիւրեանց նպատակ,
 Մինն արեց վատութիւն՝ այսպէս անցոյց ժամանակ:
 Մինն սիրէր իւր տէրն, անկարելի էր տեսնէր,

Աստուած վճռեց ի վերուստ խառնիլ միմեանց արիւնները:
 Արդեօք մարդիկ մտածե՞ն, առնե՞ն իւրեանց օրինակ,
 Մեր Նախահարց խրատներ լինի՞ր նոցա ընդունակ:
 Չարն չարաւ կործանի, իսկ գործ բարին չկորի:
 Մարդոյս ամեն արածն միշտ իւրեանց վարձ կլինի:
 Ե փոթեցին այս տողեր լքումն տուին իմ արեանց
 Յառաջ չերթար գրիչս, կգոչէ

Ի ԹԻԿՐԱՆ:

Մ. ԲԺՇԿԵԱՆԵ.

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն

Ի Բ Ա Գ Ո Ւ Բ Ա Ղ Ա Ք Է .

Մշակի Դրդ թուոյն մէջ պատահեցի նա և այս յօդուածին, «ամբողջ ԹԻՖ-լիսի Հայ հասարակութեան և երևի Կովկասեան և այլ գաւառական Հայաբնակ քաղաքների խօսակցութեան առարկայ էր վերջին օրերը Արարատ ամսագրի Գեղտեմբերի տետրակում տպուած Կոնդակը», : Յօդուածագիրը որոշ ոչինչ չէ խօսում այն մասին, թէ արդեօք ի՞նչ պատճառաւ է այդ Կոնդակը Հայերի համար խօսակցութեան առարկայ դարձել : Եթէ նա խօսակցութեան առարկայ է դարձել այս խօսքերի համար՝ «անտարակուսելի իմն ճշմարտութիւն և բազմատեսակ օրինակօք հաւաստեալ վկայութիւն է այն, զի ի թուրանալ որ և է ազգի ի հաւատոյսն՝ անխոստափելի եղանակաւ զհետ դայ նաև մայրենի լեզուի խանգարումն», : Սորա ճշմարտութեան մասին ոչ միայն հին և նոր պատմութիւնները, այլ և տեղիս ամբողջ Հայ հասարակութիւնը և երևի Կովկասեան

և այլ գաւառական Հայաբնակ քաղաքները վկայում են, որ ազգութեան և լեզուի հիմն կրօնն է. վասն զի մարդոյս հօգին՝ միտքը պահանջում է ունենալ մի հաւատ, մի կրօն և մի Աստուածպաշտութիւն. և իւր ընտրած և համոզուած կրօնի համար՝ նա պատրաստ է զոհել ոչ միայն ամենայն բան, այլ և իւր անձըն, որոյ օրինակները շատ և շատ են : Իսկ նա, որ Պ. յօդուածագիրը ասում է՝ «ի՞նչ կապ կայ հաւատի և լեզուի մէջ, մենք չենք պաշտպանի այն մարդկանց, որք Եւրոպայում այժմ բաւական բազմացել են՝ որք և հպարտութեամբ ասում են, թէ ոչ ինչ հաւատ չունին և չեն : Այն մարդը, որ չի ընդունում ոչ մի հաւատ, այն մարդը և չի ընդունում ոչ մի ազգ : Կան շատ որդիք, որ ոչ միայն չեն ընդունում իւրեանց ծնողներին, այլ և ծեծում են նոցա, այդպիսեաց լեզուն էլ չի պատկանում իւր մայրենի լեզուին, վասն զի դոքա ամեն ազգի մօտ ձեւանում են նոյն ազգի զաւակ, Մահմետականաց մօտ՝ Պարսկերէն խօսելով՝ լինում են Մահմետական, Հայի մօտ՝ Հայ, Գաղղիացեաց մօտ՝ Գաղղիացի և չեն : Ասացի, որ բանական մարդը պիտի անշուշտ ունենայ

մի հաւատ, իսկ այն մարդիկը՝ որք հպարտութեամբ չեն ընդունում ոչ մի հաւատ, ոչ մի կրօն՝ ուստի և նոքա ընդունում են հաւատով անկրօն-ի-նը, իսկ ազգաւ Եսական-ի-նը: Այսպիսիք իրաւամբ անուանւում են որդիք անկրօն-ի-նան և զաւակք Եսական-ի-նան: Մենք չենք կարող վայելել այսպիսի բարձր տիազօր, ով որ ցանկանում է այդպիսի տիազօրի՝ թող առաջ գայ և յայտարարութեամբ ասէ՝ ես հաւատով անկրօն եմ և ազգաւ Եսական:

Յօդուածագիրը աւելի հաստատելոյ համար իւր կարծիքը՝ դիմում է դէպի պաշտպանութիւն մի քանի անհիմն պատմաբանական փաստերի, « Հայերի մայրենի լեզուն Հայերէն էր, մինչև որ Հայերը կրակապաշտ էին. նրանց մայրենի լեզուն դարձեալ մնաց Հայերէն, երբ նոքա ընդունեցին քրիստոնէութիւնը, և ինչ, : Այս Հայերը կրակապաշտութեան ժամանակ հասկանում էին կրօնական լեզուն, Հայերէն լեզուն, բայց երբ քրիստոնէական լոյսը ծագեց նաև Հայերի մէջ, Հայերը պարտաւոր էին Հայ լեզուաւ հասկանալ աւետարանը, բայց նոքա եկեղեցում աւետարանի փրկարար ձայնը երբեմն լսում էին Յունարէն լեզուաւ և երբեմն Ասորոց լեզուաւ: Հայոց եկեղեցւոյ կրօնական խորհուրդները, ժամերգութիւնները, ծիսակատարութիւնները լրիւ Հայերէն չէին կատարվում, ուստի Հայերը չէին կարող օգուտ ստանալ աւետարանից՝ այն էլ քրիստոնէութեան առաջի դարեւոյ ըսկզբում: Ս. Մ. Ուսաւորիչը տեսնելով այս սկսեց ուսումնարաններ բանալ, որ տեղ

Հայ մանկունքը սովորեցին Յունաց լեզուն և Յունաց լեզուաւ հասկացան Սուրբ Գրքեր: Այսպէս Յունաց լեզուաւ ոչ միայն սկսուեց Հայերի մէջ գիր և գրականութիւնը, այլ և խօսակցութիւնը: Քրիստոնէական կրօնը շատ զօրաւոր է, նորա հետևողը՝ ոչ միայն պարաստ է զոհել՝ դորա յառաջագիմութեան համար՝ ամենայն ինչ, այլ և կեանք՝ եթէ հարկաւոր է: Հայերն էլ առնելով քրիստոնէական կրօնի ճաշակը՝ սկսեցին ամենայն բան և իւրեանց անձինքները դնել քրիստոնէական սուրբ կրօնի վերայ: Այսպէս՝ կրօնի զօրաւոր ազդեցութեամբ ծաղկելով Հայաստանում Յունաց լեզուն՝ սկսեց օրէցօր անհետանալ մայրենի լեզուն և անհետացած էլ կլինէր՝ եթէ այս բանիս, թէ և շատ ուշ՝ դեղ և դարման չդառնէր երանելի, էլի հոգևորական, Մեսրոպը: Եւ երբ Մեսրոպեան գրերը հնարուեցան, հին և նոր կտակարանը և ուրիշ շատ մատենաներ թարգմանուեցան Հայոց լեզուաւ, Հայ մանուկները ուսումնարաններում սկսեցին կարգաւ մայրենի լեզուն, աւետարանի ձայնը և ժամերգութիւնը լսուեցաւ մայրենի լեզուաւ. այն ժամանակ սկսեցին փոքր առ փոքր Հայերը ճանաչել կրօնի հետ ազգութիւն և լեզուի նշանակութիւնը: Ի հարկէ, եթէ մի փոքր էլ ուշացած լինէր Հայոց գրերի կատարելագործութիւնը, Հայերը այժմ անշուշտ պիտի մոռացած լինէին ազգութիւն և լեզու, Յունաց լեզուաւ կը կրթուէին, Յունաց լեզուաւ կխօսէին և կգրէին, Յունաց լեզուաւ կաղօթէին և ինչ: Եւ ինչ Արդեօք էլ ի՞նչով կմնային

Հայ: Այսպէս մեր աղգութեան և լեզուի հիմն նաեւ քրիստոնէական կրօնն է:

Ամեն դար ունեցել է իւր նշանակութիւնը: Ուրիշ էր Հայկի դարը, ուրիշ էր Տիգրանի դարը, ուրիշ էր Յազկերտի դարը, ուրիշ է և այժմեան դարը: Այժմ խաղաղութեան և աշխատասիրութեան դար լինելով... էլի տեսնում ես՝ եսակա նութեան ձեռք՝ փոքր առ փոքր լեզուի խորիսկը շարժուած, Հայերից ոմանք իբրեւ պարծանք՝ օտարի լեզուներով խօսում, օտար լեզուներով զրոււմ, օտար ազգի իմաստասիրաց և քաջերի անուններով պարծենում, երբ ամենը իւրեանց մէջ կայ և դանձում է: Այժմ եթէ այսքան անկարգութիւն է ծագւում, տես թէ որքան անկարգութիւն կ'ծագուի՝ օտար լեզուաւ՝ նոր քրիստոնէական կրօնը մի ամենելոյ ժամանակ՝ մի մեզանման դաւակների մէջ:

Իսկ եթէ խօսակցութեան առարկան Հայերի մէջ, յօդուածագրի կարծիքով, այս է՝ «Հայոց եկեղեցին, որ միշտ ազատ էր, ունէր արդէն դարերով հաստատուած կանոնները, արդեօք ի՞նչ հարկաւորութիւն կար նոր կանոնների մէջ, որք կարող են ծանր երեւալ ժողովրդի համար, թող որ այն և աւելի կանոններ ի նախնեաց հաստատուած կան, որք ի ներկայս ի յիշողութիւն բերելոյ համար կրկնուել են. այն առաքելադիր և հայրապետադիր պարտք է եկեղեցւոյ հովիւների վերայ, որ ըստ պատշաճին և յարմարութեան, Առնդակաւ խրատել, յորդորել և մտիթարել իւր յանձնուած հօսին: Այս սովորութիւնը շարունակաբար տաւած է մինչև ցայժմ մեր Հայրապետաց

մէջ, և եթէ այսպիսի խրատական Առնդակներ ժողովուրդը քիչ է ստանում, ես շատ անգամներում լսած եմ հասարակութիւնից դժգոհութիւն և տրտունջներ այս մասին՝ «մենք տեսել ենք, որ Աթուղիկոսն տարին մի քանի անգամ մեծ պատին, կամ մի նշանաւոր օր Առնդակ կուղարկի և կխրատի, կը յորդորի ժողովուրդը դէպ ի բարին, այժմ այդ էլ չկայ»:

Այժմ Ահապառ Աթուղիկոսն ազգիս, լինելով արթուն հովիւ և բարեխիղճ Հայր, տեսնում է, որ իւր որդիքը դարերով հաստատուած կանոններից, լեզուից և աղգութիւնից, օրէցօր ապրտամբուելով, դեռ համարձակաբար բաժանուել են ուղում, «Հայր տուր ինձ բաժին, որ անկանի յընչեցդ», ասելով, ցաւում է, որ դոքա փոխանակ իւրեանց հայրական տանը նստելոյ և ժառանգելոյ իւր հրաշալի նախնիքներից թողած ժառանգութիւնը, նոցա ոգւոյ սրբազան յատկութիւնները, նոցա հրաշալի աստուածապաշտութիւնը, շատ անյարմար դործողութիւններով է պարապուած, ուստի իբրեւ յարմար միջոց, լաւ է համարում Առնդակաւ, հայրաբար խրատելով, յորդորելով ցոյց տալ մեզ մեր՝ որդիական պարտքը, որոյ մասին ժողովուրդն մեծ ուրախութեամբ համակրելով՝ ցոյց տուաւ իւր խորին շնորհակալութիւնը, և այսպէս ընդունելութեան արժանի առարկայ դարձաւ յիշեալ Առնդակը մեր ազգի մէջ՝ և ոչ ինչպէս կարծում է յօդուածագիրը՝ պարսաւանաց:

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Կ.

Ի Բախու:

Ի ՍԵՄՅԷՐԱՊՈԼՈՅ

ԱՐԶԱԳԱՆՔ

ՀԱՅ ՀԱՍՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

Պատուական “Մշակ”, լրագրոյն տա-
րույս 7րդ թվոյն մէջ Կոնդակի տոնթով
վերնագրով հրատարակուած յօդուածը
ամբողջ Ռուսաստանի Հայ հասարա-
կութեան և անտարակոյս Տաճկաստան
եղողներուն ևս խօսակցութեան առարկայ
եղաւ այս օրերս. վասն զի տեսան որ
Ս. Ե. Կայրապետի ամենայն Հայոց Կոն-
դակին ամենապարզ միտքը անգամ յօ-
դուածագիրն հասկացած չ’ և իրբն ինքը
աստուածաբան՝ հոգեբանական իրողու-
թիւններ և վկայութիւններ կրնտռէ:

Թողունք սկիզբէն այն խօսքը՝ որ կասէ
թէ “Կոնդակին մէջ նախ և յառաջ ըն-
թերցողին աչքին է ընկնում հետեւեալ
տեղը, “Երկրորդ անտարակուսելի իմն
ճշմարտութիւն ևս, . և այժմ տես-
նինք թէ ինչ ասել կամի այս խօսքով,
թէ՝ հաւատարկամ անհատական է և կամ
ծիսական. այս աստուածաբանական բա-
ժանմունքը նորելուկ բան մի երեւեցաւ
մեր աչաց. վասն զի պարզ կերպով այն-
պէս ճանչցուած է, որ եթէ անձնական
կամ անհատական հաւատ կայ, միւսը
պէտք է ըլլայ ընդհանրական. ազգի մը
հաւատը նոյն ազգին մէջ ընդհանրական
է. իսկ նոյն ազգախոց իւրաքանչիւրոց
հաւատը անձնական կամ՝ անհատական:
Ուստի յօդուածը ծիսական հաւատ մը
մեղ սորվեցնելով՝ ամենքնիս ալ գայ-
թակղութեան մէջ ձգեց, վասն զի յայտ-

նի կերեւի՝ որ ասել կամի թէ Ս. Ե. ջմիած-
նայ քարոզածը և ընդհանուր ազգին ըն-
դունած հաւատը այսօր ծիսական է, հի-
տեաբար ինչ ասել որ կամեցիր է յօ-
դուածը՝ ընթերցողք լաւ կհասկընան:
Բայց յայտնի է՝ որ աւելի կսխալի. մենք
կհասկընանք՝ որ կրօնքը որ և է հաւատոյ
ճշմարիտ ճանաչելոյն ներքին և արտաքին
ապացոյցն է, և ներքինը միշտ արտաքին
նով կապացուցուի: Եթէ կրօնի մը մէջ
զանուի այնպիսի մարդ՝ որ հաւատ չու-
նենայ ներքին համոզմամբ, բայց երեսանց
նոյն կրօնին արտաքին արարողութիւն-
ները ձեւի համար կատարէ, զայն ո՞վ կըր-
նայ ընտրել, ճանաչել և զիտնալ, ինչ-
պէս որ նոյն իսկ յօդուածն ալ կերպով
մը կասէ թէ՝ “անհատական հաւատը
անհնարին է ենթարկել հրամանների և
կարգադրութիւնների, . որովհետեւ ճշ-
մարիտը գիտնալ կարելի չէ: Իսկ եթէ
մէկը ճանչցիր է իւր ազգութեան կրօնին
ճշմարտութիւնը, բայց արտաքին արա-
րողութիւնները եթէ արհամարհէ՝ ոչնչի
տեղ դնէ, ո՞վ կրնայ ասել թէ սա մեր
կրօնը լաւ ճանչցած է և ընդունած, ոչ
ապաքէն մարդս միշտ արտաքինով կըր-
նայ դատել, և ներքինով դատել միթէ
մարդուն դործ է: Ուրեմն երբեք Կոնդակը
հաւատ բառով ճանչցած չէ, ինչպէս որ
յօդուածագիրը կարծիք է միայն արտա-
քին ծէսերը և արարողութիւնները, այլ
ճանչցիր է ճշմարտութեամբ՝ որ ազգի մը
կրօնքն է ներքին և արտաքին ապացոյցը
նոյն իսկ քարոզուած և ընդունուած հա-
ւատոյն. ճշմարտութիւնը ճանաչելոյն:
Նոյն Կոնդակը աւետարանին միայն մէկ
կողմը կարգացած չէ իրեն նման. զի-

տէ նա թէ ի՞նչ է Յովհաննու՝ Մկրտչի քարոզածը թէ ապաշխարացեք, ի՞նչ է ապաշխարողներուն մկրտուիլը, ի՞նչ է նոյն խիսկ Քրիստոսի մկրտուիլը, ի՞նչ է այն վերջին պատեքին հացն առած օրհնած մանրածը և աշակերտաց տուածը առէ՛ք կէրէ՛ք ասելով. հապա շատ անգամ ինքը Քրիստոս Տէրն մեր բժշկութիւն արած ժամանակ բժշկիչինքն ինչո՞ւ արտաքին խոստովանութիւններ կը պահանջէր, որ մինչև անգամ ինքը կարող էր ներքինն ալ զիանալ. ուրեմն եթէ զխտութեամբ չէ՛ շատ կոխալի այն յօդուածը երբոր կըրպարտէ՝ թէ Աոնդակը կամենում է պահպանել հաւատը ծեսերով և արարողութիւններով ժողովըրդի մէջ, մոռնալով քիչ մը յառաջ իրեն ասածը թէ՛ « հաւատը կըլլայ անհատական և ծիսական », որ այս խօսքով ծիսականութիւնը իրեն համար զատ հաւատ էր ծանաչած և Աոնդակը միայն ծիսական հաւատ քարոզող. բայց այժմ տեսէք ինչ կերպ կասէ և խեղճին խիղճն ալ կերեւի որ զինքը տանջեր է, որ քիչ մ'ալ վերջը կը բարբառնայ թէ, « աւետարանը մէկ տեղ քարոզած չէ՛ որ ծեսերը և արարողութիւնները գերադանց են բուն հոգեւոր կողմից », չգիտենք որ հողին ականջն ի վար Բարսեղացի է թէ յիշեալ Աոնդակը կրօնքին ծեսերն ու արարողութիւններն գերադանց ծանցած է հոգեւոր կողմից, վասն զի Աոնդակին մէջ այնպիսի նշմարանք անգամ չերեւար: Այժմ այս խօսքէն տեսանք՝ որ բաւական համոզուեր է թէ ծեսը զատ հաւատ չէ, ուստի կկնդրենք նոյն յօդուածագրէն որ ցուցանէ մեզ՝ թէ հին

և թէ նոր ազգաց մէջ կայ այնպիսի կրօն մը՝ որ ծեսեր և արարողութիւններ չունենայ. ցուցանէ մինչև անգամ այնպիսի և անհատ, որ յայտնած ըլլայ և յայտնէ իւր հաւատը միայն ներքինով, որ մենք ալ ծանչնանք թէ նա ի՞նչ հաւատոյ տէր էր և է: Այս մասին այսչափս բաւական ծանաչելով՝ այժմ այս ալ հարցնենք՝ թէ Արօնական Գլուխ մը չունի՞ր որդի օք պարտաւորութիւն և իրաւունք իւր իշխանութեան տակ եղող կրօնի պաշտօնականները յորդորել, խրատել և պատուիրել ժամանակ ժամանակ՝ որ իրենց պարտաւորութիւնները ծանաչեն, ժողովրդոց բարի օրինակ ըլլան, և առիթ չտան դայթակողութեան, յօրինապահութիւն յորդորեն, բարեգործութիւն զրգռեն և յն. և յն. և ո՞վ կրնայ ասել թէ Աոնդակին այն ասածները իւր պարտաւորութիւնը չէին և ժամանակը չէր՝ ինչպէս որ ինքն ասաց: Հայոց Ազգիկցին ազատ էր կասէ յօդուածը՝ և ունէր արդէն դարերով յառաջ հաստատուած կանոններ. այո՛ այդպէս է և ծշմարիտ, բայց այն դարերով յառաջ հաստատուած կանոններէն դուրս նոր Աոնդակը ի՞նչ նոր կանոններ հաստատեր է, որ ըստ քմաց յօդուածագրին ծանր երևնալ կպատճառէ ժողովրդին. խնդրենք՝ և թէ կարդացեր է դարերով յառաջ հաստատուած կանոնները, համեմատելով ցուցունէ մեզ՝ թէ որո՞նք են այդ նոր կանոնները նոր Աոնդակին մէջ: Ամենայ քանի մի խօսք ալ յօդուածին և այն կտորին վրայ ասել՝ թէ ամենէն յառաջ իրեն աչքին զարնելով այնքան աղմուկ էր յարուցեր Աոնդակին դէմ. ի՞նչ կամի ասել թէ մեր ազգին մէջ այն

պիսի մարդիկ կան, որ ամենամոլեռանդ հաւատ ունին և իրենց մայրենի լեզուն կարհամարհեն. ամենամոլեռանդ հաւատը ո՞րն է արդեօք և ո՞վ է այդպիսի հաւատ ունեցողը, այս մէկ հետաքրքրական դիտելիք պէտք է լինի և ի՞նչ ասել կամի ամենամոլեռանդ բառով. Ճշմարիտ և հաստատուն հաւատ ունեցող թէ մոլոր բնալ մէկը. և ինչո՞ւ ամենամոլեռանդը պարտաւորած պիտի լիւր մայրենի լեզուն պահելու և չպահելը՝ որ ինքն էր ասողը թէ լեզուն հաւատի հետ կապ չունիւ, չայն ու Պարսիկը կրօնքնին փոխելով լեզունին՝ որ չփոխեցին կասէ, միթէ հաւաքը լեզուն հետ կապ չունեցածի՞ն համար էր՝ թէ ամբողջ ազգ եղածին իր մէջը նոր կրօնք ընդունածին և նոյն կրօնքը ունեցող ազգին մէջ չխառնուածին համար. միթէ չունի՞նք ապացոյցներ Արեւելին այն խօսքին հաստատութեանը. 1. Եհաստան և Մաճառաստան գաղթող չայերը քիչ քիչ ի հաւատոյ թուլանալով չկորսնցուցի՞ն արդեօք իրենց հաւատոյ և ազգութեանը հետ և մայրենի լեզուն. Տաճկաստանի դէպի կաթողիկոսութիւն դիմող չայերը արդեօք պահած կլինէի՞ն մինչև ցարդ իրենց մայրենի լեզուն, եթէ նոյն խի ազգայնոց մէջ մնացած չլինէին և Միսիթարեան միաբանութիւնը չհետևէր մայրենի լեզուն ծաղկեցնելու. և միթէ ամեն տեղ ամեն ժամանակ չունի՞նք այնպիսի դէպքեր զժգաղդաբար կատարուած՝ որ ի հաւատոյ թուլանալով երբ խառնուի օտար ազգաց մէջ՝ իւր մայրենի լեզուն ալ ազգութեանը հետ կկորսուեցունէ. կարծեմ յօղուածագրին բոլորովին

ալ այնպէսներ բաւական կը գտնուին: Արեմն ի՞նչ օգուտ շահեցաւ թերթին երեսները լիցնելու համար այդպիսի շաղփաղփութիւններ հրատարակելէն և ազգին վրայ նախատինք բերելէն. և արդարեւ այդպիսի զրուածը ազգին իրաւամբ նախատինք կճանաչենք, վասն զի ազգին Պլուլը կնախատէ և կաշխատի արհամարհելի ցուցնել հասարակութեան առանց հիմնական ապացուցի:

Կ. Յ. Թ.

Ի ՍԵՖԵՐԻՆԻ:

ՀԱՅԿԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐ ԴԱՍ

Մ Շ Ա Կ Ի Ն .

Մշակին մէջ զարմացմամբ կարդացի Վ. Ե. Հ. Աթուղիկոսի Առդակի առթով գրուած ապուշ խորհրդածութիւնները և համարելով զայն արդիւնք տղիսութեան նորին ի չայ լեզունին, կիւսութամ պատուական Արարատիդ միջոցաւ առաջին դասախօսութիւնը ընել Մշակին:

Չապարոյ չայերէն լեզուի մէջ կընշանակէ հաւատոյ վերաբերեալ բաները և յարկապէս քրիստոնէից վերաբերեալ բարեպաշտական գործերը. խի որ և է քրիստոնեայ անձի մէջ հաւատոյ գոյութիւնը գործով կիմացուի և արտաքին ցոյցերով կապացուցուի. ըստ որում հապարդածութեալ, կասեմ, չէ հետ յանհապարդութեան:

Եւ դարձեալ Տէրն մեր չէր շատանար ըստ հապարոյ և ըստ գործոյ թողութիւն տալ մեղաւորաց և բժշկիլ ախտացեալսն ըր, հապար Մշակին խոտած և պախարա-

կած արքային ցոյցերն ալ կհրամայէր ի գործ դնել:

Մշակը ի՞նչ կհասկանայ արդեօք Քլերիստոսի Տեառն մերոյ պատուիրանէն թէ՛ է՛րն ցոյց զանն իւր խաղանային և ծառայարարական՝ զոր պարտաւորեաց Մովսէս Լին:

Հասարայտ բառով միայն Մշակը կրնայ հասկընալ Ժեմէր և արարողութեանը, զորս առածին համար թերեւս ամենայն բանի և բառի մէջ զանոնք կերպով և երկու օրը միանգամ ուղղակի և անուղղակի կերպով թերթին մէջ յարձակումներ կընէ երբեմն լեզուի և երբեմն հայկական կրօնի և այլոց վերայ:

Բայց իրեն հարկ էր զիտնալ՝ որ իւր երեւակայած Ժեմէր և արարողութեանը զբարատ ալ նոյնպէս կըսեն, և ոչ երբեք հասարայտ. իսկ եթէ հաւատոյ վերաբերեալ բաները կուզէ իմանալ յարկապէս թէ որո՞նք են, թող կարգայ Մսեր մաս զիստոսի Քրիստոնէականը Հասարայտ, Յոսոյ և Սերոյ վերայ:

Կներէ մեզ ապաքէն Մշակը ենթադրել՝ որ Վահ. Կաթողիկոսին ողջամիտ և հեռատես ենթադրութիւնը յայնմ թէ՛ Լուսինային և հասարայտ զեմք էրէն զիտնալ Գարունի լեզուի՝ ճշդիւ կատարուած է այդ խօսքը չհաւանողին, այդ հակառակասէր խորհրդածութեան հեղինակին վերայ. վասն զի Մշակին և հասարայտ (իւր հասկացածով) ունեցած թուութիւնը արդէն ընթերցողաց վաղուց յայտնի է. իսկ անկէ յառաջ եկած լեզուի խանգարումը մերթ ընդ մերթ յերեւան կընէ իւր թերթին մէջ, զոր յանցելուն դարձեալ Արատը ուղղել էր օթոմն և օրհնութեան բառերու նկատմամբ:

Մեք համոզուած լինելով՝ որ Մշակին գիտութիւնը հայկական լեզուի մէջ կաւելնայ ըստ չափու ծանօթութեան հաւատոյ վերաբերեալ բաներու սրբութեանն ու կրօնական արտաքին ցոյցերու կարեւորութեանը, առ այժմ հետեւեալ կանոնը բարեսէր մտքը միտքը կձգեմք՝ խոստանալով որ ասկէ վերջն ալ վեհանաճարար յանձնառու կլինիմք ուղղել իւր սխալները:

Կանոն. Ք. և Ս տառերը դրուելով առանց սեռական հօլովին կամ այլ հօլովոց վերայ՝ զոր օրինակ Աստուծոյ, զմարդկանս, զհոգոյսն, հաւատոյ և ին, կնշանակեն ասոնց վերաբերեալ բաները: (Տես ի Քերականութեան Հ. Արսէնի, Չամչեանի, և այլոց):

Այլ է հասարայտ վերաբերեալները — բարեգործութիւն, սէր, առաքինութիւն՝ և այլ է կրօնի վերաբերեալ ծէսեր, արարողութիւններ: Բայց երկուքն ալ արդեամբք Գործոյ պիտի ճշգրտուին, որոց անկեղծութիւնն կամ փարիսականութիւնը քննելն ու իմանալը Աստուծոյ միայն է գործ. իսկ ի կատարումն պարտուց հրաւիրելը՝ մենք այնպէս կկարծեմք՝ թէ Հայրապետաց պիտի լինի յաւելտ քաղցր և անհրաժեշտ պարտականութիւն, և ոչ երբեք ի մեղս պիտի վերադրուի նոցա փոյթ անթիրի կատարման Հայրապետական պարտուց:

Այս դասէն քաղուելիք Բարոյական խրատն ալ այն է՝ որ իւրաքանչեւ քրիստոնեայն պարտական է տալ Վայսելն Կայսեր և Վարդապետն Աստուծոյ: Իւր դարձեալ իբրեւ օրինակ կրթութեան գործնական Քերականութեան չմտա-

նալու համար վերոյիշեալ կանոնը, ի միտ բերելու է հետևեալը:

Եւթ յետս իմ սատանայ, զե ոչ խորհիս դու զԱստուծոյսն, այլ զմարդկանս:

Աներկբայ գոլով՝ որ այդ կանոնը Մշակն չմոռանար՝ ընդ նմին ի հաւաստիս ճշմարտութեան Վեհին ենթադրութեանը թէ ի հասարայն խաւանալը «սոսի» կրնայ յառաջ բերել լեզուի խանգարումը, մեք սիրելի ընթերցողաց դատողութեանը կը յանձնեմք քննել՝ թէ որչափ «սոս» է կամ ճշմարիտ Մշակին առարկութիւնը այն մասին՝ որ իբր թէ մի ազգի հաւանաբար՝ դիկը օտարազգի լեզուաց սիրող ու իրենցը պախարակող կլինին, իսկ անկրօնները աշխատանքնապաշտպան իրենց մայրենի լեզուին:

Մեք շատ կցանկայինք դորա օրինակները լսել Մշակէն. այն ատեն ի հասարայն խաւացողաց և լեզուն խանգարողաց օրինակները չէինք դանդաղեր անջրելի փաստերով ապացուցանել Արարատայ յառաջակայ թերթերուն մէջ: Եւ նախ կսկսէինք Ղլլաբէն, ուր Մշակին յօդուածը իբր թէ տպաւորութիւն ըրած է:

Ազգայնիմ, ... Տէր, սոյն խորհրդածութեանը առ սէր ճշմարտութեան տեղի տաք ձեր պատուական ու ազգօգուտ թերթին մէջ:

ՀԱՅՈՐԴԻ.

ՄԱԿԱՐ ԵՆ ԳԱՔՐԻԷԼ ԱՐԲԵՊԵՍԿԱՊՈՍՈՒՆԲ

Ի 5ն ամնոյս Գեր. Մակար Մ. Արքեպիսկոպոս ի Տփլիսայ վերադարձաւ ի Ս. Էջմիածին, եւ Գեր. Գաբրիէլ Մ. Արքեպիսկոպոս Այվազեանց ի 13ն ամսոյս գնաց ի Տփլիս Առաջնորդական պաշտօնը եւս ստանձնելոյ համար:

ՍՏԵՓԱՆԵՍ ՁԱՆՈՒՄԵԱՆՅԻ

Ն Ո Ւ Է Ր

Խճագիր-Եւան Արարատ ամսագրոյ.

Աստրախանայ հայազն վաճառական Ստեփաննոս Գալստեան պարոն Զանուժեանց շարժեալ Ազգասիրական զգացմանց՝ ի 28 նախընթաց Փետրվար ամսոյ առաջի արար Հոգաբարձութեան Աստրախանայ Հայոց ծխական երկսեռ Հոգեւոր դպրոցաց ի նպաստ Օրիորդական Դպրոցի գինսուն և հօթն ըուրի քառասուն և ութ կողկ արծաթի՝ ղստացեսալ նովաւ ի Քաղաքային Դրամատանէ Աստրախանայ վասն ծառայութեան իւրոյ ի նմին. Հոգաբարձութիւնն մեծաւ յարգանք յայտնեաց պարոն Զանուժեանց զգրաւոր գոհունակութիւն ի դիմաց իւրոց համադասելով զանուն նորա ի թիւս բարեգործ Անդամոց Օրիորդական Դպրոցի:

Ձայսմանէ ծանուցանելով խմբագրութեան Արարատայ՝ խոնարհարար խնդրէ զնուիրագործութենէ պարոն Զանուժեանցի հրատարակել յէջս ամսագրոյդ յընդհանուր տեղեկութիւն բարինախանձ Անդամոց Հայ Ազգիս:

Հոգաբարձուք Յովսէփ Ա. ԲՆՆ. Բունիաթեանց

Սարգիս Բուրջալեանց

Սիմէօն Պոսլօվեանց

Գրիգոր Սողոմոնեանց

Հմր. 26

Է 16 Մարտի 1876 թ.

ՅԱստրախան:

ԱՍՏՐԱԽԱՆԵՆ

Խճագիր-Եւան Արարատ ամսագրոյ.

Ազգասիրական արժանագով փառաբ Աստրախանայ Հայազն Տէխնոլոգի Մկրտչի Ամբակումեան Պ. Բուրջալեանց՝ եհաս ցանկալոյ նպատակի իւրում, զի ըստ թոյլտուութեան նորին Գերազանցութեան Աստրախանայ Նահանգապետի գոր-

ծակցութեամբ Թատրոնսէր Հայազանց՝ Տիկին Աննայի Պռօշեանց, Միքայէի Բուրջաբանց, Մըկրտչի Լեւիանեանց, Խաչատուրի Դադաշեանց, Յովհաննու Մարգարեանց, Յակովբայ Բուրջաբանց, Բարաղամեանց, Եղորեանց, Բախրեանց Ուղղեանց, Դուկարեանց, Չալապեանց, Մէլիքեանց և Մելքոնեանց ի 29 Յունվարի և յ 9 Փետրվարի ներկայ ամի՝ երկրից ներկայացոյց ի լեզուի Հայոց ի տան ձմեռային Թատրոնի յօգուտ Աստրախանայ Հայոց Հոգևոր ծխական Դպրոցաց՝ ողբերգութիւն «Արշակ Ներկորդ» և զգոյացեալ զբամբ բարձրամբ ծախուց՝ զերեք հարիւր ութսուն ռուբլի (380 ռուբլի) ընդ գրութեան իւրոյ ի 21 Փետրվարի առաջի արար Հոգաբարձութեան Դպրոցաց, յանձնելով և զմի արկղ զետեղմամբ Թատրոնական զգեստուց և պարագայից՝ արժուութեամբ 214 ռուբլի 16 կոպ. Հոգաբարձութիւնս ախորժ պարտաւ որութիւն ինքեան համարեալ յայտնեաց ի դիմաց իւրոց զգրուոր գոհունակութիւն Պ. Մկրտչի Բուրջաբանց և զործակցաց նորայ համալծուելով զանուն նորա ի թիւս բարեգործ անդամոց երկուս Դպրոցաց:

Չայսմանէ ծանուցանելով Խմբագրութեան Արարատայ՝ Հոգաբարձութիւնս ինչորէ խոնարհաբար, հրատարակել յընդհանուր տեղեկութիւն Հայկեան Ժողովրդոց զազգասիրական զգայմանց Աստրախանայ Հայազն երիտասարդաց:

Հոգաբարձուք Յովսէփ Ա. քհնյ. Բունիաթեանց
Սարգիս Բուրժաբանց
Սիմէօն Պոպովեանց
Կրեդոր Սողոմոնեանց:

Հմր. 26

Է 146. Մարտի 1876 ամի,

ՅԱստրախան:

Ա.ԽԱՆԻՔԱՆԻՍԻՆ

Խմբագրութեան Արարատ Ահաբարդ:

Այլ փութամ, թէ և ուշ, ուրախութեամբ սրտի յայտնել որ արդէն հինգ ամիս է լինում՝ որ մեր Ախաբարդը ևս այլ քաղաքաց նման արժանա-

ցաւ վայելել Ազգասէր Գէորգ Վեհափառի բարերարութեան այն շնորհը որ Հայրենասէր Հայրենիւր եռանդուն, անձնուէր հոգացողութեամբ՝ Հայաստանայց եկեղեցւոյ երգեցողութեան անկեալ և խառնակեալ զրութիւնը վերանորոգելոյ համար այնքան աշխատութիւն և ջանք գործ զրեց, որով շնորհեց մեր Ազգին և Եկեղեցւոյն իւրեան յատուկ Հայկական Չայնագրութիւն որոշուտափոյթ տարածման համար ևս ամենայն կարելի միջոց ձեռք է առած հասարակաց Հայրը:

Թէ որքան անհրաժեշտ էր և ամենահարկաւոր մեր Եկեղեցւոյ համար Չայնագրութեան անարուեստը՝ և թէ որքան գովելի էր Գէորգ Վեհափառի այս մեծագործութիւնը, այդ արդէն հասկանալի է այն անձանց, որք խոհական և բազմակողմանի դատողութեամբ գիտեն դատել և գնահատել ամենայն բարի գործ:

Իսկ թէ ինչ խորհուրդ և ինչ հետեանք ունի երգեցողութիւնը մարդկային բնութեան վերայ, թէ ի՞նչպէս նրբացնում, աղնուացնում և փափկացնում է մարդկային սիրտը և որքան սուրբ և ազնիւ զգացումներ է զարթեցնում մարդու մէջ կանոնաւոր երգասացութիւնը, երբ լսելի է լինում այն Աստուծոյ տաճարի մէջ ազդու, քաղցր և զրաւիչ եղանակաւ՝ դորա վերայ աւելի խօսել աւելորդ ենք համարում մեր կողմից:

Առ այժմ մենք կ'աշխուհենք յայտնել այն որ սկզբում՝ երբ նոր մուտ գործեց Ախաբարդը մեր Չայնագրութեան արուեստը, երբ դեռ առաջին անգամ լսուեցաւ այն Եկեղեցւոյ և Աւսումնարանի մէջ՝ շատ սառն և խորթ թուեցաւ հասարակութեան. և ինչպէս ամենայն նոր բան՝ այդ ևս ունեցաւ իւր ատօղները և հակառակորդները: Ոմանք ասումէին՝ «աս նօթան բոլորովին անպիտան բան է եղած», այլք «թէ եղանակները շատ անճոռնի և զղուելի են», եղան այնպիսիք՝ որք այնպէս էին կարծում և այնպէս հաւատացնում ժողովրդեան՝ թէ նօթան մի օտարամուտ նոր ծէս է և զորանով մեր եկեղեցւոյ քաղցր երգեցողութիւնը խաղաւ խանգարւելու և կորսնւելու է. բայց այդպիսի թիւր կարծիքներ և դատողութիւնները երկար չըտեւեցին:

Ձայնագրութեան ուսուցիչ Կարբեցի Կարապէտ Տէր Յովակիմեանցը իւր եռանդուն աշխատութեամբ շուտով վերջ տուեց այդ ամեն զբաղանքին:

Այժմ շնորհիւ Պ. Տէր Յովակիմեանցի անխնայ և ջերմ աշխատութեան՝ այդ կարճ ժամանակամիջոցում թէ ուսումնարանի աշակերտները և թէ դիւղական տիրացուները բաւականին զարգացած են և յառաջ գնացած, և իւրեանց կանոնաւոր երգեցողութեամբը այնպէս զբաւած են ժողովրդոց սիրտը, որ հասարակութիւնը արդէն սկսել է գոհունակ և ջերմ սիրով եկեղեցի վազել նոցա քաղցր երգասացութիւնը լսելու համար: Եւ տեսնելով լսումները, տեսնելով տեսնելով, իսկապէս լաւ բան է եղած նոթան՝ ով ինչ կրէ թող լսէ, կեցցէ մեր Անհատը՝ որ այդպէս հոգ կը քաշէ մեր եկեղեցւոյ պայծառութեան համար:

Թէ և Ախալքալաքում Ձայնագրութեան դասատուութիւնը այլ քաղաքներից շատ ուշ սկսուեց, բայց յոյս կայ, որ Պ. Տէր Յովակիմեանցի հմուտ և խղճմտաւոր աշխատութեամբ յետ չ'մնայ նոցանից:

Այս տեղ տղայոց ուսումնարանից ի բաց՝ աղջկանց ուսումնարանում ևս դաս է տրվում Ձայնագրութիւնը: *)

Նահանգիս գիւղերից հաւաքուած են Ձայնագրութիւն սովորեցող համար առ այժմ տասն և հինգ տիրացուներից, աւելի և օրից օր աւելանում են, այնպէս՝ որ բաւականին զփութարութիւն է կրում այժմ ուսուցիչը պարապել թէ տղայոց, թէ օրիորդաց ուսումնարաններում և միեւնոյն ժամանակ պարապել մշտապէս քահանայացու տիրացուների հետ, որք շտապում են շուտով յառաջ գնալ:

Լսումները, որ այժմ ուսուցիչը կ'ամենում իւր յառաջողութեամբ աշակերտի մինը իւրեան օգնական

կարգել, որպէս զի նա մշտապէս պարապի տիրացուների հետ, որովհետեւ այս վերջինները ծանր են առաջ գնում և օրից օր շատանում են:

Կարապետ Տէր Սարգսեան Մարգարեանց
20 Մարտի 1876 թ.՝
Սխալագրակ:

ԱՂԵՔԱՆԻՆԻՍՏՈՒՆԵՆ

Իմ Բաժնի-Մեան Արարատ Ամառայն.

Հոգաբարձութիւնս օրիորդական Հոգեւոր Դպրոցի Հայոց Աղէքսանդրապոլ քաղաքի բացելոյ յերջանկայիշատակ Իշխան Ղահրամանայ Երկայնաբազուկ-Արղութեանց ըստ տրամադրութեան 18 Երջանկայի կանոնադրութեան նոյն Դպրոցի ընդ այսմ առաքելով ի Սմայնագրութիւնը դատարանական համառօտ հաշիւ մտից և ծախուց օրիորդական Դպրոցի վասն անցեալ 1875 ամի, խոնարհաբար խնդրէ հրատարակել զայն. յէջս ազգաշահ և ազգօգուտ լրագրոյն Արարատայ ի դիտութիւն համայն հայազանց:

Նախագահ Հոգ. Սուքաս Եպիսկոպոս Պարզեանց
Հոգաբարձոյ Յովսէփ Ա. ԲՏ. Կոստանիւսեանց
Կարապետ Սմայնիկեանց
Սարգիս Մեղայեանց

Հ. Թ. 10

է 54 Յունիսի 1876 թ.

Սղէքսանդրապոլ.

ՀԱՄԱՌՈՏ ՀԱՇՈՒՆՑՈՒՑԱԿ

(Հինգերորդ շրջանի օրիորդական Հոգեւոր Դպրոցի Կառավարիչ Աղէքսանդրապոլ-Քաղաքային Կառավարիչ-Մեծի Սահրաման Իշխանի Իշխանաբազուկ-Արղութեանց, որ կառավարիչ է հոգաբարձի-Մեծի նոյն Դպրոցին:)

Ա. Հոգաբարձիական Դաս.

Նախագահ Հոգաբարձութեան Դպրոցի Փոխանորդ վիճակին Աղէքսանդրապոլ, չորս Հոգաբարձուք, յորոց մինն վարէ զպաշտօն գանձապահութեան և թոշակատացութեան, և միւսն զպաշտօն քարտուղարութեան առանց վարձու:

Երկուքն կանդիտատք ևս ի պատճառս հրաժարման երկուց անդամոց Հոգաբարձութեան՝ մոյն ի պաշտօն Հոգաբարձուի:

Քառասուն պատգամաւորք ի կողմանէ ժողովրդեան ընտրողք Հոգաբարձուաց:

*) Այժմ Ախալքալաքի փոքրեցեալ անցկեալիս շրջանի չոր մանուկների բերանից անգամ լսում են Ձայնագրութեան տեսնելները, որք ամեն քայլափոխում յեղաշրջելով դուրս են հեղեղում իւրեանց բերանից խօսել, պահումները:

Բ. Ուսումնական հասն.

1. Կրօնի Հայոց ուղղափառ դասա-	
նութեան տարեկան	120
2. Հայոց լեզուի, Հայոց պատմու-	
թեան և Աշխարհագրութեան	700
3. Ռուսաց լեզուի, Բնական պատմու-	
թեան և Ձեռագործութեան	800
4. Հայոց լեզուի և վայելչագրու-	
թեան իստորին դասարանս	180
5. Գծագրութեան	60
6. Վերականգնչի	120
7. Օգնական նորա	60

Աշակերտական.

2րիավարժ որդեգրուհիք Ղազարա-	
ման իշխանի Երկայնաբազուկ Արղու-	
թեանց	12
Թոշակատու որդեգրուհիք բարե-	
պաշտօն անձանց քաղաքիս	13
Թոշակատու աշակերտուհիք	71
Ծանօթ Բաց ի վերոգրելոց գտանէին ի Գպրոցիս	
այլ ևս քսան և Հինգ աշակերտուհիք, յո-	
րոց տասն և վեցն ըստ ինչ ինչ տնական	
պատճառանաց հեռացան ի Գպրոցէն, և	
ունենք ի քաղաքէս, իսկ ինն աշակերտու-	
հիք որպէս ուսումնաւարտք արձակեցան	
օրինաւոր վկայադրօք:	

Աւարկայի օրհան.

1. Կրօնագիտութիւն
2. Հայոց լեզու
3. Ռուսաց լեզու
4. Թուարանութիւն
5. Աշխարհագրութիւն
6. Հայոց պատմութիւն
7. Բնական պատմութիւն
8. Գեղագրութիւն
9. Երաժշտութիւն
10. Ձեռագործութիւն
11. Գծագրութիւն

Գ. Նիւթական հասն.

1 Մնացորդ ի 1874 ամէ ց1 Յունվա-	
րի 1875 ամի ընդ մայր գումարոյն	
ստացելոյ ի հաշիւ կտակաւան-	
դութեան արժանայիշատակ Ղազ-	
րաման Իշխանի Երկայնաբազուկ	
Արղութեանց, որք են տոմսակք	
Արքունի դրամանոցի ամենն	26000
2. Նոյնպէս մնացորդ ուսումնարա-	
նապատկան արդեանց	630 60

Մարտ յընթաց 1875 ամի.

3. Թարրունուստ ստացեալ տոկո-	
սիք տոկոսաբեր տոմսակաց	1300
4 Արտաբեր տոկոսիք	180
5 Թոշակադրամ աշակերտու հնաց	1196

6. Վարձ ուսումնարանապատկան նը-	
ւադարանի	20
7. Նուիրեալ դրամք	10
8. Կտակաւանդեալ ի Գերազնիւ	
Սիրական Աղայէ Գորոյեանց	1000
Ամենն	3706 60

Որ լինի ընդ մնացորդացն 30336 60

Ամենադեպի ծախս.

1. Ռոճիկ ուսուցչաց և ծառայի	1751 9
2. Ձեռագործութեան նիւթեղինաց և	
անձնական կամ ուսումնական	
պիտոյից որդեգրուհիաց ևն.	414 87
3. Տան վարձ վասն ուսումնարանի	220
4. Վերատեսչաց շինութեան ու-	
սումնարանական կրպակաց	1100
5. Վերադարձուցեալ թոշակադրամ	6
Ամենն	3493 19

Ձայս գումար ի բաց բարձեալ ի մտից գումարացն մնայ ի պատ-
րաստի 26343 47

Բաց ի վերոգրելոցն մնայ յապա-
ռիկս յանցեալ ամէ ստանալի ի
թոշակադրամաց աշակերտուհեաց
և որդեգրուհեաց ամենն 384

- Ծանօթ. 1. Սկզբնաւորեալք ի հանգուցեալ Ղազ-
րաման Իշխանէ Երկայնաբազուկ Արղու-
թեանց շինութիւն ուսումնարանական դա-
ստանց ի շրջապարսպի Սուրբ Նշան եկե-
ղեցւոյ որ մնացեալ էր ի պատճառս վա-
ղահաս մահուան նորա՝ դեռ հասանելոց է ի
կատար:
2. Բերել տուեալ ի մարաքաղաքէն Սան-
կտսնիսթբուրգայ ուսումնական պիտոյք
գտանին ի խնամարկեալ և յամիտի դրու-
թեան:
3. Բաց ի վերոգրեալ ծախուց՝ Հոգաբար-
ձութիւնս ի Յուլիս ամսոյ 1875 ամի պարտ
առեալ է մուրհակադրաւ 500 ռ. տարեկան
60 ռուբլի տոկոսեօք և յանձնեալ վերա-
տեսչաց շինութեան ուսումնարանապատկան
կրպակաց և այլ շինութեան, և դեռ մնայ
այդ պարտ անվճար:

ՀԱՆԳԻՒՍՏ ՄԻՆԱՍ ԲԱՀԱՆԱՅԻ ՂՓՁԱՂՈՒ

Մարտ ամսոյ 12ին վախճանեցաւ Ղազարա
գիւղի ծխատէր Մինաս քահանայն Վահանեանց
վաթսուամեայ հասակում և մարմինը արժանա-
ւոր հանդիսիւ և յուղարկաւորութեամբ ամիւ-
փուեցաւ ի գերեզման:

Հանգուցեալը բարի սրտի և հոգւոյ վիճակուած, և իւր քահանայական պաշտօնին հմուտ և պարտաւորութիւնը հանապազ քաջ ճանաչող և կատարող անձն էր, ուստի նորա մահը ինչպէս իւր զերդաստանին և ժողովրդոցը՝ նշնպէս և այլ ծանօթներին, բարեկամներին և աշակերտներին բաւականին վիշտ և տրտմութիւն պատճառեց:

Քառասուն տարւոյ չափ հաւատարմութեամբ ծառայել է նա Հառիճոյ վանքին, որ յիշեալ գիւղին կից է, յառաջագոյն որպէս միաբան, յետոյ՝ զինի ամուսնանալոյն՝ սարկաւազութեան և լուսարարութեան պաշտօնով. քսան և վեց տարի, անխափան քահանայագործութիւն անելով հովուել է Ղփչաղ գիւղի ժողովուրդը, միանգամայն պարապել է կարիւրոյն չափ արդիւնաւոր ուսուցչութեամբ՝ թէ առտնին և թէ վանքական դպրոցում՝ դաս տալով Հայկական լեզուի ուսումը. նշնպէս և կրօնական և այլ գիտելիք:

Քանիցս անգամ Հոգեւոր Ծայրագոյն Իշխանութեան կարգադրութեամբ մեր գաւառի գիւղական նորրոնձայ քահանաներից շատերը՝ յետ ձեռնադրութեան՝ Քառասունքներուն մէջ կացել են Հառիճոյ վանքում, և սոյն արժանաւիշատակ քահանայի հմուտ առաջնորդութեամբ կրթուել են եկեղեցական արարողութեանց և կարգավարութեանց մէջ, և պարապել այլ կարեւոր գիտելիքների ուսմամբ:

Մ. Ա.

Ի 45 Մարտի 1876 թ.

ի Ղփչաղ:

Հետեւեալ յայտարարութիւնը ուրախութեամբ հրատարակելով՝ կ'ընենք ի ժամանակին տեսնել Փոքին յաջող հրատարակութիւնը, այժմէն միանգամայն բարեմաղթելով իրական արդիւնաւորութիւն. Հայկական հարազատ ուղղութեամբ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

“Փ Ո Ր Զ,”

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

ԵՌԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԻՍԻ

Յառաջիկայ յուլիսի մէկկից մեր խմբագրութեամբ կը հրատարակուի «Փ Ո Ր Զ» անունով ազգային եւ դրականական եռամսեայ հանդէս:

Արդեօք հարկաւոր է ապացուցանել ամսագրերի կարեւորութիւնը Հայոց ներկայ կեանքի զարգացման համար: Ժողովրդի ընթերցասիրութեան պահանջը, նորա մտաւոր պիտոյքները օր ըստ օրէ աճում են: Հիւսիսափայլից եւ Կոստանկից յետոյ մեր դրականութեան մէջ չերեւցան այլ եւս այնպիսի օրագրեր (”), որ կարողանային կրթիչ նիւթերով բաւականութիւն տալ այդ պիտոյքներին. իսկ մեր լրագրերը, որպէս շաբաթական թերթեր, պատկանում են օրական մամուլին, օրին. նորա անկարող են իւրեանց պարունակութեամբ կեանքի եւ մտքի հարցերին վճիռ տալ. նորա կարող են միայն հարցեր զարթեցնել, մտածելու առիթ տալ եւ այլն: Խնդիրը ուրեմն օրագրի կարեւորութիւնը պարզելը չէ, այլ թէ կարող ենք արդեօք մենք մեր ձեռնարկած օրագրով ժողովրդի ընթերցասիրութեան քաղցը յագեցնել, նորա մտաւոր պահանջին բաւականութիւն տալ՝ թէ ոչ:

Մենք համոզուած ենք, որ այդ պահանջին կիսով չափ անգամ բաւականութիւն տալը մեր զօրութիւնից բարձր է. — դորա համար հարկաւոր են տաղանդ, մեծ միջոցներ եւ շատ փորձառութիւն. մենք կարող ենք կատարել միայն այն՝ ինչ որ կարող է կատարել եւ ամեն ոք, որ տէր է որոշ համոզմունքների եւ ունի հաստատ կամք: Ուրեմն մեր ձեռնարկած գործը կարող է միայն մի փոքր լինել. ազգի լուսաւորութեան գործին ծառայելու:

Սորան կից նախադիժը ցոյց է տալիս, թէ ինչ նիւթեր կը պարունակէ իւր մէջ «Փորձը»:

Մեր օրագրի ուղղութեան, նորա ոգու նկատմամբ, պարտք ենք համարում երկու խօսք ասել:

Ա. Ազգութեան հարցի նկատմամբ՝ ազգութիւնների ինքնուրոյն մտաւոր զարգացման, նոցա ինքնուրոյն բարոյական կեանք ունենալու իրաւունքը մենք միայն սրտով ենք ըմբռնում, այլ համարձակում ենք կարծել, որ գիտութեան վերայ հիմնած համոզմունք ունինք: Եւ մեր ազգի պատմութեան ու ներկայ վիճակի մէջ մենք տեսնում ենք այն բոլոր երեւոյթները, որոնք Հայոց ազգի այդ ինքնուրոյնութեանն աւելի իրաւունք են տալիս՝ քան ուրիշ շատ ազգերի:

Բ. Մենք Հայաստանեայց, ազատութեան սկզբունքների վերայ հիմնած, Սուրբ Եկեղեցւոյ հաբազատ որդի ենք: Այն փաստը, թէ այժմեան Հոգեւորականութիւնը չի համապատասխանում իւր կոչմանը, չի

կարող թուլացնել մեր մէջ այդ սկզբունքների վսեմութեան համոզմունքը: այլ պէտք է թելադրէ մեզ ամեն ազնիւ միջոցներով օգնել հոգեւորականութեանը բարձրանալ իւր ստոր աստիճանից:

Գ. Մեր ազգի քաղաքակրթութեան աստիճանի աննախանձելի դրութեանը խելամուտ լինելով, մենք համոզուած ենք, որ քաղաքակրթութեան նախադրափարները (իդէալները) արեւմտեան եւրոպայում պէտք է որոնել, ուր եւ առատութեամբ կը գտնենք մեզ օգնելու բոլոր հնարները:

Մենք բաւական համարեցինք այս երեք կէտը, այն եւս համառօտակի, միայն յիշել. փորձը ցոյց կը տայ, թէ մեր օրագիրը ճիշտօրէն կարող է այս համոզմունքների արտայայտութիւն համարուի:

Ո՞վքեր են աշխատակիցները:

Եւրոպական կրթութիւն ստացողների թիւը օրէցօր աւելանում է: Նոցա առաջին պարտաւորութիւնն է, «արեւմուտքի ոսկեղոյն ճառագայթները ցրւացնել հին արեւելքի վերայ, որ ամեն լուսոյ աղբիւր է եղած.», զոցա համար ահա միշտ բաց կլինի «փորձի» էջերը: Գործաւ կլինին մեր աշխատակիցները:

Բայց ահա եւ մի քանի անուններ: —

Բարխուդարեանց Գէորգ, Գեղամեանց Յովակիմ, Երիցեանց Աղէքսանդր, Երիցեանց Տ. Սրբուհի, Թամաշեանց Միրայէլ, Ղամբարեանց Պաւլոս, Ղուկասեանց Հայրսպետ, Մանդինեանց Սեդրակ, Մէլիք Յակովբեանց Յակովբ, Յովհաննէսեան Օր. Գայիանէ, Նազարեանց Յովհաննէս, Նահապետեանց Արշակ, Զմէկեանց Գէորգ, Պալասանեան Ստեփաննոս, Պատկանեանց Ռափայէլ, Բիշմիշեանց Աղէքսանդր:

Քանի մի անձանց անուններն. այժմ չենք տպագրում, ըստ որում դեռ եւս խօսք չունինք առած նոցանից, թէ եւ համոզուած ենք, որ պատիւ կունենանք նոցա գրութեաններով զարդարել մեր «փորձի» էջերը:

Այժմ մի քանի խօսք արտասին պայմանների մասին:

«Փորձը» լոյս կը տեսնի երեք ամիսը մի անգամ մեծ դրբերով, որոց իւրաքանչիւրը բաղկացած կը լինի քսանից մինչեւ երեսուն տպագրական թերթից (թերթը կունենայ 46 երես Հիւսիսափայլի երեսների չափով):

Մեր բարեկամներից ոմանք ուրախանալով, որ վերջապէս ձեռքները մի հայկական հաստ օրագիր կը հասանի, միեւնոյն ժամանակ ասում են, թէ պէտք էր աւելի ստէպ հրատարակել, որպէս զի խմբագրի

եւ իւր ընթերցողների մէջ աւելի սերտ կապ լինէր, թէ երեք ամիսը մի անգամ լոյս տեսնող օրագիրը հազիւ թէ կարողանայ ցանկալի յաջողութիւն ունենալ եւ այլն:

Մեր բարեկամների կարծիքը զուցէ եւ ճշմարիտ լինի, բայց մենք աւելի խոհեմութիւն ենք համարում նախ այն անել՝ ինչ որ կարելի է, եւ ապա այն՝ ինչ որ ցանկալի է: Առ այժմ երեք ամիսը մի անգամ հրատարակելով աւելի դիւրութիւն ունինք փորձելու մեր ոյժերը եւ հասարակութեան համակրութիւնը: Եթէ մեր առաջին տարուայ փորձը յաջող ընթացք ըստանայ, մենք այնուհետեւ պատրաստ ենք հետեւելու մեր բարեկամների բարի խորհրդին, ամիսը մի անգամ հրատարակելով «Փորձը», ինչպէս ամեն մի շաբաթական թերթ պատրաստ է օրը մի անգամ հրատարակուի, եթէ օգնեն նորան իւր բաժանորդները եւ աշխատակիցները:

Համոզուած լինելով՝ որ յարատեւապէս միայն վարձատրուած աշխատանքն է կարող արգասաւոր եւ ընտիր լինել, մեր աշխատակիցներին նշանակած ենք 10 — 20 ռուբլի իւրաքանչիւր տպագրական թերթի համար: «Փորձի» յաջող ընթացքը կաւելացնէ եւ վարձատրութեան զինը:

Վերջին խօսք:

Մենք շատ բախտաւոր ենք համարում մեզ, որ մեզ յաջողեցաւ մեր բարեկամ պարոն Ղազարոս Աղայեանցին իբրեւ խմբագրութեան մօտաւոր գործակից հրաւիրել: Պարոնը հսկելու է ոչ միայն «Փորձի» տպագրութեան մաքրութեանն եւ ուղղագրութեանը, այլ եւ միշտ աջակից է լինելու մեզ:

ԽՄԲԱԳԻՐ - ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ԱՐԳԱՐ ԹՈՎԱՆՆԵՐՆԵՐ

ԾՐԱԳԻՐ «ՓՈՐՁ» ՀԱՆԴԻՍԻ

«Փորձը» կը հրատարակուի հետեւեալ ծրագրի համաձայն բովանդակութեամբ:

Ա. ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ: Այս բաժնի մէջ կը մտնեն թէ ինքնուրոյն եւ թէ օտար լեզուներից թարգմանած բանասիրական աշխատութիւններ՝ կեանքից առնուած նկարագրութիւններ, վէպեր, ռօմաններ, դրամատիքական դրութեաներ — թէ ընդարձակ եւ թէ ոտանաւոր:

Բ. ՊԱՏՄԱԿԱՆ: Յօդուածներ Հայոց, Ռուսաց եւ ընդհանուր պատմութիւնից: Այս բաժնի մէջ կը մտնի նաեւ ժամանակակից քաղաքական կեանքի տեսութիւնը:

Գ. ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ: Դիւրեմբունքի ոգով գրուած զանազան յօդուածներ՝ զիտութեան այլ եւ այլ ճիւղերից առնուած:

Դ. ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ: Մանկավարժական հարցերի վերաբերեալ ընդհանուր յօդուածներ, դպրոցական զործի պիտան հրումը թէ Հայոց մէջ եւ թէ Ռուսաստան եւ արտասահման:

Ե. ԲՆԵՈՒԹԻՒՆ եւ Մատենագրութիւն Հայոց, Ռուսաց եւ օտար լեզուներով լոյս տեսած նշանաւոր գրքերի:

Զ. ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Այս բաժնի մէջ կը տպագրուին այնպիսի յօդուածներ, որոնք մեր ազգի ներկայ վիճակի քննութեանն եւ նկարագրութեանն են նուիրուած, այն է՝ եկեղեցւոյ, ուսումնարանաց, եկեղեցականաց, ուսուցչաց, ազգային լուսաւորութեան, ազգային տնտեսութեան եւ հասարակական կեանքի: Կը լինին թղթակցութիւնք ամեն հայաբնակ տեղերից, կարգադրութիւնք Տէրութեան եւ Հոգեւոր Վարչութեան:

Է. ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Տեսութիւն ներքին գործոց Ռուսաստանի ընդհանրապէս եւ Անդրկովկասի առանձնապէս: Այս բաժնի մէջ կը բովանդակին նաեւ թղթակցութիւնք եւ զանազան հաղորդագրութիւնք Ռուսաստանի եւ Կովկասի կեանքի մասին:

Ը. ԱՅԼ ԵՒ ՍՅԼՔ: Ամեն տեսակ լուրեր:

Թ. Յայտարարութիւնք տեղական եւ եւրոպական լեզուներով:

Փորձի տարեկան բաժանորդագիրն ամենայն տեղ տասը մնթ. է:

Ստորագրուի կարելի է Տֆիլիսումը, Խմբագրի մօտ, Հ. Էնֆիլաճեանցի ծխախոտի խանութումը, եւ Тиф-лисский Вѣстник-ի խմբագրատանը: Օտար քաղաքացիք կարող են դիմել Խմբագրին հետեւեալ հաս-նէով — Тифлис. Въ Редакцію Армянскаго Жернала „ПОРДЗ“ իսկ արտասահմանից — Tiflis: Redaction du Journal arménien „PHORDZ“.

ՍՈՒՐԶԱՆԳԱԿԻ ԲԻԻԶԱՆԴԵԱՆ.

ՍՐԲՈՒՀԻ ՄԱՅՐԱՊԵՏ

Կ. ՊՕԼՍԵՑԻ

Կ. Պօլսոյ Փուռը լրագրի 1064 ըդ-թուէն կ'ընդմէջ հետեւեալը եւ ուրա-խութեամբ կ'հրատարակեմք:

— 1875 ի բացման վերջին նիստն ըրաւ երէկ ազ-գային Ժողովն՝ ընդ նախագահութեամբ ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, և ատենապետութեամբ վսեմա-փայլ Ստեփան փաշայի Արքանեան:

Ատենական սովորական զօրծողութիւններէն յետոյ, Տիֆլիսից և Կողմանէ մատուցեալ երկրորդ խնդրագիր մը կարգացուեցաւ, որով կենդրէին իրենց հայրենեաց վերաբերեալ վարդմէի կտակին

հարուստ զոյքը անմիջապէս ապահովութեան առնուել, ծանուցանելով թէ ի վտանգի կգտնու-ւին Ժողովն Ս. Պատրիարք Հօր յանձնեց ու-շադրութեան առնուել այս խնդիրն՝ իբրեւ ստիպո-ղական և կարեւոր:—

Յետ այսորիկ Ժողովն փութացաւ միաձայն շնորհակալութեան քուէ տալ՝ վասն մեծարոյ Սրբուհայ Մայրապետի՝ Նշանեան Գալֆայեանց նորա կտակին համար՝ որ նախորդ նստին Ս. Պատրիարք Հօր կողմանէ Ժողովոյն ներկայացեալ և պատճէնը՝ տուապրեալ՝ վերջին նստին հրաւ-րադրոց հետ ուղղեալ էր առ իւրաքանչիւր երես-փոխան, Խայտանօք կհաշակեմք ի լուր ընդհա-նուր Ազգին, թէ Սրբուհայ Մայրապետ տասն տա-րի շարունակ և անձանձիր աշխատելով՝ յաջո-ղած է հիմնել Որբանոց մի՝ օժանդակութեամբ և նուիրօք բարերար անձանց, և այժմ՝ ամբողջովն կկտակէ ազգին, մինչև ցմահ դարձեալ աշխատե-լու և վերատեսչութիւն ընելու պայմանաւ:

Այժմ Ազգին, ի շնորհ Սրբուհայ Մայրապե-տի, Որբանոցի մը տէր է ի Խազգիւղ՝ որ ունի երկուստասն սենեակ և սրահ և մէկ քարաշէն բաղանիք և շրջապատեալ պարտիզօք և անոյշ ու մշտահոս ջրով աղբիւր մի: Այս Որբանոցին սեպհականութիւնք են՝ ի Գարթալ ամարանոց մի քարուկիր, հինգ սենեակով և սրահով, և միան-գամայն Մաղաղա մը՝ ի Ղալաթիա, և խանութ մը՝ ի Ղալիտէ Խան: Ատենցմէ զատ 200 գոնսօ-լիտէ Օսմանեան, մէկ՝ Բուսէլիի երկաթուղոյ բաժնետոմս, և մէկ՝ Պուքրէշի փոխառութեան տոմսակ, եւ շնորհիւ օգոստափառ և հայադու-րով Սուլթանին՝ օրական 15 օխայ հաց և 7՝, օխայ միս: Կտակագրին մէջ նշանակեալ են նաեւ կարգ և կանոնք, որոց կենթարկէ զիւրքն նոյն ին-քըն Սրբուհայ Մայրապետ ի կենդանութեան իւ-րում: Այս կտակագիրն արդէն վաւերացեալ է Խազգիւղի Թաղական խորհրդէն, Տնտեսական խորհրդէն և Ս. Պատրիարք Հօրէն, և ազգային Ժողովով ալ երէկ այսպէս նուիրադրօքեցաւ:

Կտակին պատճէնը Արարատայ հետե-ւեալ թուոյն մէջ կ'հրատարակեմք: